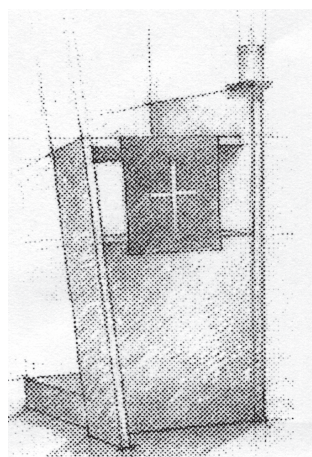

Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja
X. évfolyam 1–2. szám 2011. húsvét–pünkösd

A szenvedő méltósága

Még egyszer Jóbról
– in memoriam Pamer Nóra –

Közel egy évtizeden át mindig tőlem jobbra ült le Nóra a békási gyülekezeti ház asztalánál. Amerre nem látok. És mindig készült, elővette a könyv lapjairól készült ménkű nagyításokat és a jegyzeteit. Kérdezett, érvelt, vitázott, ha a tanház valamelyik jámborabb tagja túl hosszan élvezte, hogy érteni véli Jób rettenetét, határozottan leintette: ne fecsegjen tovább, az igazság el van rejtve. A szenvedés: nagy misztérium. A csönd, a figyelem, az empátia nélkülözhetetlen, hogy az ember a titok közelébe kerüljön, de sokkal több kell ahhoz, hogy el tudjuk hordozni. Szeretni kell a szenvedőt.

A szenvedőt, de nem a szenvedést. A szenvedés szerelme lehet nárcizmus vagy szadizmus, de mindenképp eltévelyedés. Hemzseg a föld a szenvedés torz lelkű apologétáitól. Akik szüntelenül meg akarják magyarázni, miért van a kín, sőt, miért jó, hogy kín van. S kiváltképp az a jó, hogy mindig a másik szenved. Már negyven évvel ezelőtt élménygini kezdtem, amikor egy-egy ifjú a budavári gyülekezetben azon lelkendezett, mily jó egymásért szenvedni. Annak idején az elfojtott gerjedelmét gonoszkodássá szublimáló borsodi hitsorsos is mindig újra nekifeszült, hátha meggyőző, mondván, szenvedéssel nevel a mester.

Aki gyűlöl, annak mocskos a szíve. Az elmúlt évtizedekben megsaporodtak a szennyes szívű polgártársak, azok, akik már csak gyűlölni akarnak, bárkit, bármikor. Magyarországon is sikerült pártot szervezniük, papokat találniuk, akik révült tekintettel áldják meg turuljaikat, rohamcsapatokat, s hálásak a sorsnak, ha gyilkos indulatuk valahol beérve tetté válik, s végre folyik a vér. Elvégre szenvedéssel nevel a mester...

kat, s hálásak a sorsnak, ha gyilkos indulatuk valahol beérve tetté válik, s végre folyik a vér. Elvégre szenvedéssel nevel a mester...

*

Szinte hallom Nóra hangját: igazad van, de térj vissza a szöveghez. Élete súlyos tapasztalatai részben agnosztikussá, részben szkeptikussá tették a polis dolgai iránt. Egyszerűen sajnálta az időt dühöngeni a hülyéken, az emberség- és kultúramentes ostobákon.

Azt akarta, hogy temetésén a kapernaumi százados történetéről prédikáljak. Így történt. Bár én az egész 73. zsoltárt mondtam volna el hamvai felett. Martin Buber fordításából idézek:

„Und doch bleibe ich stets bei dir,
meine rechte Hand hast du erfaßt.
mit deinem Rute leitest du mich,
und danach nimmst du mich in Ehren hinweg.
Wen habe ich im Himmel!
aber bei dir
habe ich nicht Lust nach der Erde.
Verendet mein Fleisch und mein Herz,
der Fels meines Herzens, mein Teil, Gott bleibt
in die Zeit.”

Vagy miképpen Károlyi Gáspár fordította:

„De én mindenkor veled vagyok, te fogod az én jobb kezemet. Tanácsoddal igazgatsz engem, és azután dicsőségedbe fogadsz be engem. Kicsodám van az egekben? Náladnál egyébben nem gyönyörködöm a földön. Ha elfogyatkozik is testem és szívem: szívemnek kösziklája és az én örökségem te vagy, oh Isten, mindörökké!” (Zsolt 73,23–26)

Az Ószövetség kutatói közül többen azon a véleményen vannak, hogy e zsoltár és Jób könyve ugyanazon mester keze alól került ki. Meglehet. A Szentírást szeretők és érteni akarók közül azonban bárki felismeri, hogy az, aki itt imádkozik – Jób könyvének szerzőjéhez hasonlóan – nem Istenről, hanem kizárólag Istennel beszél. A zsoltár szerzője Istennek írott tekercsként önmagát ajánlja fel. Imája, amit nem rejteget a szíve mélyén, a tekercsen van.

Ez az ő áldozata a „nagy gyülekezet előtt”. Prófétai tett is, amellyel megbízták. Egyetlen más zsoltárban sem érezhető a kinyilatkoztatás közzététele és közvetítésének ez az elemi személyessége,

mely szétveti a régi, feszes stílust. A szív rejtett titkát kell felfedni, hogy közléssé legyen, és az, ami nyilvánvaló, prófétai tette válnék. Amit e zsoltár olvasója rögvest megérez, az az *én* és *te* intimitása. Vallomássá teszi az imát szerzője prófétai kötelességtudata.

Mi a baj? Kicsit profánul az, hogy az Isten nem úgy bánik népével, ahogyan az a jó Istentől megkívántatik. Minden, ami körös-körül történik, összeegyeztethetetlen a bölcsességteológia azon *a priori* tételével, hogy Isten a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti. Az imádkozó ezzel szemben azt mondja: Isten jóságát csak a tiszta szívűek tapasztalhatják meg, mivel csak a tiszta szív képes jónak tartani azt, amit Isten Izráellel tesz. A tiszta szívűség nem a szív tisztasága feletti örökösödést jelenti. A zsoltáros hiába „tartotta tisztán a szívét”, igyekezete talminak bizonyult, jutalmat nem kapott érte. Sőt, szakadatlan gyötrődött, minden reggel „fenyítésként” élte meg Isten közelségét. És közben látnia kellett maga körül a bűnösök jólétét. Hatalmukat gyarapítva, lelkük békéje is érintetlen maradt. Öntelt emberek ezek, akik a jómódjukban kérkedve tekintenek szét. Kevélységüket, mint hiú némberek nyakláncukat, szégyentelenül viselik. Magaslatokra hágyva dölyfösen hirdetik elnyomó igényüket embertársukkal szemben, mintha az igazság szava szólna belőlük „az ég ellen is feltátják szájukat”. S mintha Isten rájuk sem hederítene. Ez az igazi gyötrelem: honnan van a rossz belső biztonsága. Ezért akar a zsoltáros eljutni „Isten szent helyére”, miután fölismerete, hogy ostobaságának jele „szíve kesergése”. A két ige – az *elmenni* és a *megérteni* – itt párhuzamba kerül. Nem a templomra vonatkozik, és nem külső eseményre, hanem arra, hogy a zsoltáros közösségre lép Istennel, amikor megtisztul a szíve. Ekkor saját magán tapasztalja meg, amit korábban kínjai közepette nem értett meg: fölismeri, mi az igazi bizonyosság és szelídség. Felismeri, hogy az önhittek bizonyossága merő póz és látszat, amelyet az igazi emberi tartás hiányának leplezésére vettek föl. „Sikamlós ez a talaj”, amelyre Isten állni engedte őket. Abban a pillanatban, ahogy megtapasztalják, mennyire nincs tartásuk, „végük lesz, semmivé lesznek rémületükben”. S miképpen minket ébredés után nem nyugtalanít a lidérces álom, annyira sem érdekli Istent mindaz az álom, amelyet maguknak kitaláltak. A zsoltáros egyszerre utal személyes és történelmi tapasztalatra. Aki távol tartja magát Istentől, magát veszíti el. A rosszban nincs állandóság, hisz önmagában léte sincs. Isten és a rossz között nincs kapcsolat, és nincs elszámolás, és nem üzleti Isten és az ember kapcsolata sem. A zsoltáros szerint az istentelen egyszerűen nincs. Aki kijárta Jób iskoláját, nem térhet vissza a három barát vallásához. A bűn nem jár halállal, a bűn maga a halál. Az ember létének titka Isten igazságossága, de ez el van rejtve, csak kitakarhatatlanságában lehet megtapasztalni: hitben – így egyszerűen.

A tiszta szívű, a nem látva is bízó, sőt a tapasztalatai ellenére is hűségese tudja, hogy mindig Is-

tennel marad, ő ragadja meg jobbát, és vezeti. „Nincs senkim rajtad kívül a mennyben!” – kiáltja annak ellenére, hogy földi szenvedései tovább tartanak. Nem a mennyei javakhoz fordul, nem az éggel törődik, hanem Istennel, aki az égben sem több, mint a földön. Csak éppen fogja a jobbát. Nem az égbe vágyik, hanem ott akar lenni, ahol Isten van. Ha majd a teste, s vele együtt a szíve is, mely egykor annyit lángolt és szenvedett, elenyészik: örökre benne marad meg, elrejtve a nagy rejtőzködőben, örökségként. Megmaradni – ez Isten. Az ember csak akkor van, ha közel van Istennel. Elvész, aki távol tarja magát Istentől. „De nekem olyan jó Isten közelsége!”

„Tanácsaiddal igazgatsz engem, és azután dicsőségedbe fogadsz be engem.” Szó sincs a személyes halhatatlanságba vetett hitről. Titokká vált a zsoltáros számára a halál. Akiket Isten szeret, azokat elragadja, mint Hénokot (1Móz 5,24) vagy Illést (2Kir 2,3.5.9–10.).

A zsoltáros nem hiszi, hogy Hénokhoz vagy Iléshez hasonlóan őt is az égbe viszi majd az Isten, de arról meg van győződve, hogy Isten személyesen törődik vele életében és halálában egyaránt. Isten közelségének hatalma van a halál fölött, nem fosztja meg övéit közösségétől, bár ez nem a túlvilági üdvösségbe, hanem az ÚRba vetett hit. Ez erősebb, mint a halálról alkotott elképzelés: „az ÚR Istenbe vetett reménységem”. E hit tárgya nem a lélek halhatatlansága, hanem Isten örökévalósága. Az, aki közösségben él Istennel, tudja, hogy Isten az, aki van, aki egyedül van, aki örök, ő pedig Isten része.

Az egyetleneggyel való közösség a szenvedő ember jussa, Jóbé, aki a saját szemével láthatja meg Istent. A zsoltáros kimondja: azt az utat választja, mely a szenvedésen keresztül vezet Istennel. Isten azokat szereti, akik vállalják a szenvedést. Kedvükre cselekszik, gyakorta álarc mögé rejtőzve. Szemből senki sem láthatja, csak hátulról. Mily pontosan fogalmazza Luther: „*Non ille theologus dicitur, qui invisibilia dei per ea quae facta sunt conspicit. Sed qui invisibilia dei et posteriora per passionem et crucem conspecta intelligit*” – „Ne azt nevezzük teológusnak, aki az Isten láthatatlan dolgait a megtörténteken keresztül szemléli. Hanem azt, aki az Isten láthatatlan dolgait és az eljövendőket a szenvedést és a keresztet látva érti meg.” (Heidelbergi disputáció, 19–20.). Megrendítő felismerés ez.

*

Kevés embert ismertem, aki oly méltósággal viselte különféle testi kínjait, egyre növekvő korlátozottságát, mint Pamer Nóra. S nem csupán hiúságból. Valóban izgatta, lehet-e valami értelme a szenvedésnek, fölibe nőhet-e a nyugtalan emberi szellem a hűtlenné váló testnek. De ezekről a fölismeréseiről már nem akart beszélni. Megátalkodottan jézusi ember volt, gyógyulni akart, s újra közösségünkben lenni. Ha kell, hát kínlódván többé válni annál, ami lábáról ledöntötte. Amikor utoljára találkoztunk,

május volt az Alsó erdősorban is, ahol kórházban feküdt. Kért, hogy nyissam ki az ablakot, s maradjak, míg szobája kiszellőzik. Tiszta levegőre, tiszta szóra vágyott ez a tiszta szívű s élni bátor asszony. Hihetetlenül gazdag tudásának és munkabírásnak gyümölcsei azoké, akiknek fontos a magyar régészet, építészettörténet és várostörténet. Embersége azonban, ami több minden tudománynál és teljesítménynél – a miénk. Azoké, akik hét éven át vele együtt olvastuk Jób könyvét hétről hétre. A Názáreti Jézus, aki Pamer Nórát önmagáért magához ölelte, szabadítson meg minket a szenvedéstől, miképpen a kapernaumi százados szolgáját. Vagy inkább segítsen, hogy hozzá hasonlóan méltósággal hordozhassuk azt.

Donáth László

JÓZSEF ATTILA

Bukj föl az árból

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne ránts on el a semmi sodra.

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppen hogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.

Gyulékony vagyok, s mint a nap,
oly lángot lobbantottam – vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre menyköveddel.

És verje bosszúd, vagy kegyed
belém: a büntelenség vétek!
Hisz hogy ily ártatlan legyek,
az a pokolnál jobban éget.

Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem,
s egyedül. Már mindent merek,
de nincs értelme semminek sem.

Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal
és úgy nézek farkasszemem,
emberarcú, a hiányoddal!

NAGY ENDRE

Találkozásom Jóbbal

I.

Kis életem kifürkészhetetlen őskorában fakadhatott vonzalmam Jób patriárka iránt. Mindig érdekelt a passzivitásnak ez az eposza és rokonomnak éreztem ezt a furcsa hőst, akinek fegyvere a megnyugvás volt, vára a trágyadomb. A legmagasabb rendű életnek az övét láttam; magyar romantikával azt mondhatnám: úri-ember volt. Nyájai, gúlyái elkallódtak, házai, csürei leégtek, – az Úr adta, visszavette. Aztán fekélyek rontották meg a testét, a hamuban ülve cseréppel vakargatta sebeit és fájdalmának hangja mély, komor gordonka-szó volt. Nem sikítás, nem üvöltés, hanem a törbeejtett nemes vadnak vigasztalan dörmögése. Nem pöröl az Istennel, de dacos haragjában engesztelhetetlen. Minek is pörölnön a Hatalmassal, a Mindenhatóval, a Gőgössel, aki: „ha elmegyen is én mellettem, mindazáltal nem láthatom meg; ha általmegyen is rajtam, mindazáltal eszembe nem veszem őtet”. Igazi férfi volt, akin a kakasdüh erőt venni nem tudott és nyíltan bevalótt emberi gyöngeségét királyi palástként kerítette a vállára. Hiába végtelen hatalmú az Úr, aki „nagy dolgokat cselekszik és megfoghatatlanokat és csudálatosakat és számlálhatatlanokat”, – az Ő összemérhetetlen erejével szemben neki is van egy ereje, ami legyőzhetetlenné teszi: az, hogy már semmiye sincsen. „Azon az úton megyek én, amelyről sohse térek vissza.” Ha valaki így indul el az útjára, ugyan ki állíthatná meg őtet? A történelem rengetegében olyan ez a Jób, mint a vízesés, amely időtlen idők óta egy-zúgó hangon átkozza végzetét; hogy szakadatlanul a mélybe hullania rendeltetett. És annál nagyobb az ereje, minél nagyobb a mélység, amelybe zuhanni kényszerítettett. Érzem, hogy ez a legszebb élet-forma: rengetegben társtanul zengeni, zengeni e világ vigasztalan szomorúságát. Nincs mélyebb megnyugvás, mint a reménytelenség és édesebb dal, mint az elsírt fájdalom. „Ezokáért azt mondom: a tökéletest szintúgy, mint a gonoszt megemészti az Isten. Mindazáltal szólok és az Úrtól nem félek, mert nem annyira vádol engemet az én lelkeseméretti.”

II.

Végre találkoztam véle.

Egy kis pattanás jelent meg a kezemen. Egy olyan lappangó semmiség, az ember szórakozottan felé vakar és azt hiszi, hogy ezzel a mozdulatával örökre el is riasztotta. De szórakozottságokon és

alvásokon túl is a kis pattanás marad, él, fejlődik és egy napon piros sebbé nyílik, ami ugyanaz a művelet, mint amikor a bimbó virággá tárul ki, az embernek csak a megfelelő nézőpontja hiányzik, hogy gyönyörködni tudjon benne. Az ember egy darabig még bízik kipróbált csapatában: a fehér vérsejtekben, de aztán eljön a tragikus pillanat, amikor mindenén túlcsap a láthatatlan ellenség fölénye. Az ember elszalad a dermatológushoz, aki megállapítja a gombás excémát és megindul a lassú, lépésről-lépésre haladó hadjárat maró kenőcsökkel, folyadékokkal, röntgen-sugarakkal a mikroszkópikus penész-gomba ellen.

még primitív, ősi viszketegségét egy darab cseréppel lereagálta. Mint az ős dalos, akinek nótájához elég az egyhúrú doromb.

Az én huszadik-századbéli idegzetemen finom vibrációkba szakadozik ez az egyréttű viszketeg. Van halk, éles, szakgatott sajjásom, amely mint a prim-hegedűk távoli sztakkatója az élet mélyhangú, komoly melódiája fölött csillámlik. Legköznapibb, leggépiesebb tevékenységeimben is ott lüktet ez, mint egy menyeyei láz; egy ezüst fonál durva darócba szőve. Van viszketésem, amely csak beleszipent egyet az idegembe és mint a hárfa hangja végigszalad rajtam. Egy picike pont, amelyből

A próbatevő Isten nyilván ezzel sújtotta elődömet, Jóbot is. Csakhogy akkor még nem volt dermatológia, aminek megvolt az a roppant előnye, hogy a páciens beléhemperegetett a hamuba és egy cserépdarabot ragadván kezébe, kedvére vakaróztatott. Ilyenformán vitatkozni lehetne róla, hogy vajjon valóban isten-átok-é a viszketegség. Van viszketegség, amely Hannibalt az Alpeseiken áthajtotta, amely lord Byront gyönyörű kastélyaiból a pestises Görögországba üldözte; de a legkedvezőbb viszketegség bizonyára Jóbnak jutott. Igazi bölcsnek való foglalkozás: vakarózni. Derék, ártalmatlan gyönyörűség, amely a készleteket nem fogyasztja, másokat meg nem rövidít és mindkét kezét e kellemes foglalkozásra kötvén le, megóvja azokat fölösleges és veszedelmes handabandázásoktól. A sivatag fia, aki kiszáradt garattal az oázis forrása felé közeledik; turista, aki a menház felé törtet; téli vándor, aki felé a fűtött szoba lámpafénye int: ez mind egyszemélyben Jób, akin ezer tüzes, bizsergő fekély kínálkozik egy kis kéjes vakarózásra. A gyarló test többi öröme korlátolt, zsugori; alig hogy egy hörpintésre, egy harapásra, egy ölelésre telik belőle, aztán jön a teltség és a csömör. De a vakarózás örömét földöntúlvá magasztosítja az a tudat, hogy kifogyhatatlan, végtelen. Isten adta, de vissza nem veszi.

Találkoztam Jóbbal és megirigyeltem őt.

III.

Áldott kultúra, áldott üveghasáb, amely a színeket, ízeket, hangokat, illatokat árnyalatokra hasogatja és megsokszorozza az érzékek gyönyörlehetőségeit. Én a vakarózásban jutottam el a kultúra árnyaltos finomságaihoz. Elődöm, Jób, még barbár volt. Ő

sugarasan szaladnak szét a bizsergések; ha körmöm hegyével megvakargatom, testem legtávolibb pontjaira is elviszik a kéjes elégtelenséget. Van viszketésem, amely mint a játékos kobold bujkál bennem. Fogócskát játszik velem, ha feléje kapok, másfelé szalad; végre is két karom fáradtan lelankadva adja föl a játékot és ő valami dúc mögé bújva gúnyosan kikacag. És van viszketésem, amely olyan, mint a társtalan hím-oroszlán bőrdülease; parancs-szavát legmélyebb álmomban is meg kell hallanom; ennek nem lehet ellenállni, görcsösen begörbült ujjaimmal marcangolom a sebem új gyönyörért ásva és mindig új kínokat találva; a grande passion-ok komor tragikuma ez, amely a vágyakat a kielégüléstől egyre messzebbre korbácsolja. A vakarózásnak eszeveszett bacchanáliája ez, amelyben vonagló tüzes kínok ölelgetnek.

És ha ez mind egyszerre szólal meg, az aztán a szimfónia! Valamennyi idegszálam egy-egy hangszer, amely mind egyszerre vinnyog, sikít, bömböl, dünyög és e mindent elnyelő kavargásban halántékom közömbösen lükteti az élet egykedvű ütemét.

IV.

Ahányszor Jób élettörténetét olvasom, mindig megbotlom a happy-end-jén. Ezt az életet az Isten kúszálta össze és ő is gabalyította ki szokott takarékoskodó módjával. Ráparancsolt a Támán nemzetbéli Elifázra, hogy hét tulkot és hét kost vigyen ajándékba Jóbnak. És minden ő rokonsági és hugai és barátai az Isten rendeletére egy-egy pénzt és egy-egy aranyból csinált függőt vittek neki. „Az Úr azért a Jób életének végét inkább megáldá, hogysem mint az elejét; mert néki voltak tizennégyezer juhjai és hatezer tevéi és ezer iga ökrei és szamarai.

Annakfelette voltak neki hét fiai és három lányai”.

Ebben megnyugodni sohse tudtam. Hogy végezetül ez a magasztos szenvedés fáradt bivaly módjára ebbe az ordenáré megoldásba hemperedjék. De most, hogy a sorsom összeért az övével, megtudtam az ő életének igazi történetét.

És ime ez a novellám.

Jób egy napon kiemelkedett a hamuból, meg rázta a testét és a fekélyek lehullottak róla, mint a kiszáradt sár-göröngyök. A látóhatáron magányos csúcs állott, alacsony nyomorúságában folyton arra szegződött a vágya: ott van az ember legnagyobb gazdagsága, az egyedülvalóság. Elindult Jób a csúcs felé és szólott az Úr:

– Maradj, jó cselédem! Tulkaid, juhaid, tevéid, szamaraid sokasodnak, arany marháid gyarapodnak! Gazdagabb leszel, mintsem annakelőtte voltál!

Jób meg se rezzen, csak ment tovább. És újra szólott az Úr:

– Maradj, jó cselédem! Barátaiddá válnak azok is, akik ellenségeid voltak. Messze környék vénei és fiataljai hozzád sereglenek, hogy hódoljanak neked. Tiszteltebb leszel, mintsem annakelőtte voltál!

Jób meg se rezzen, csak ment tovább. És újra szólott az Úr:

– Maradj, jó cselédem! Megáldom én a te feleséged ágyékát, szülni fog neked derék ifjakat és széles csipejű lányokat. Unokáid és dédunokáid seregét számon se bírod tartani majd, szeretettebb leszel, mintsem annakelőtte voltál!

De Jób csak ment tovább a csúcs felé. Mint ahogy az oroszán az elejtett prédát szájában cipelvén magányos tisztást keres, ahol háborítatlanul elemészthesse azt: – úgy cipelte Jób az ő nagy szenvedésének emlékét a csúcsra, hogy most már időtlen időig egyedül maradhasson véle.

Amíg világ a világ, így marad halhatatlan örök: Jób és a szenvedés.

(Az írás megjelent a Nyugat 1931/9. számában.)

TÓTH ÁRPÁD

Láz, dühök, kínok...

Láz, dühök, kínok, nyomorúság,
Genny, könny, vér, sebek,
Hörgések, öklök, ájult tusák,
Segítség! Segítsetek!

Gyáva a vágy, fut az öröm,
Keserű a csók, dermedt a kéz,
Szakíts, fog, tépj, köröm,
Üvölts, örület, zokogj, szenvedély.

Füst, tűzvész, romok...

Személyes vallomás a szenvedésről

„Mindezt megfigyeltem, mert tisztán akartam látni mindezt, hogy az igazak és a bölcsök minden munkájukkal együtt Isten kezében vannak. Az ember azt sem tudja, hogy szeretet, vagy gyűlölet vár-e rá: minden előtte van. Minden érhet mindenkit. Ugyanaz történhetik az igazzal és a bűnőssel, a jóval, a tisztával és a tisztátalannal; azzal, aki áldozik és azzal, aki nem áldozik; úgy járhat a jó, mint a vétkes, az esküdöző éppúgy, mint aki fél az eskütől. Rossz dolog ez, hogy mindannak során, ami a nap alatt történik, ugyanaz érhet utol mindenkit. Ráadásul az emberek szíve tele van gonoszossággal, és esztelenség van bennük, amíg csak élnek. Végül pedig a halottak közé kerülnek.

Csak annak van reménysége, aki az élők közé tartozik. Többet ér egy élő kutya, mint egy döglött oroszán. Az élők annyit tudnak, hogy meg fognak halni; de a holtak semmiről sem tudnak, semmiből sincs hasznuk többé, még az emléküket is elfelejtik. Szeretetük is, gyűlöletük is, igyekezetük is tovatűnik, és nincs részük soha többé semmiben sem, ami a nap alatt történik.

Azért edd csak örömmel kenyeredet, és idd jókedvvel borodat, mert mindig az volt Isten jóakarata, hogy ezt tedd! Ruhád legyen mindig fehér, és fejedről ne hiányozzék az olaj! Élvezd az életet feleségeddel együtt, akit szeretsz, mulandó életed minden napján, amelyet Isten adott neked a nap alatt; mulandó életed minden napján, mert ez jutott neked az életben, és munkád révén, amit fáradtsággal végzel a nap alatt. Tedd meg mindazt, ami a kezéd ügyébe esik, és amihez erőd van, mert nem lesz cselekvés, gondolkodás, ismeret és bölcsesség a holtak hazájában, ahová menned kell!” (Préd 9,1–10)

Nem kívánok értekezést írni a szenvedésről. Több mint 20 éve élek együtt egy súlyosnak nevezhető, az ízületeket érintő, egész testemre kiterjedő, állandó fájdalommal és mozgáskorlátozottsággal járó betegséggel, de nem lettem szenvedésszakértő.

Végigjártam azokat az utakat, melyek így vagy úgy azzal az eredménnyel csábítottak, hogy végső soron szenvedni jó. Mert a szenvedés javunkra van,

formál, alakít, erősít, méltán büntet, közelebb visz egymáshoz és az Úristenhez, „amikor gyenge vagyok, akkor vagyok erős.” Számomra ezek az utak zsákutcának bizonyultak. Még akkor is, ha sok igazság van bennük. Persze nem tudom, mi lenne velem, és milyen lennék makkegészségesen – valamitől akkor is szenvednék, ahogy most is, a betegségtől függetlenül –, de nem érzem, hogy magának a szenvedésnek bármit is köszönhetnék. Kimondottan önámításnak és hazugságnak érzem, hogy – ha valamin nem tudok változtatni – addig erőlködjem, amíg sikerül elhitetnem magammal, hogy milyen jó az nekem, ami valójában egyáltalán nem jó.

Lelkészként soha nem próbálok abba az irányba terelni a szenvedőket, hogy értelmét lássák szenvedésüknek. Ha ők fogalmazzák meg ilyesmit – hívő embereknél ez általános jelenség –, nem bocsátkozom vitába, tiszteletben tartom a másik ember saját megoldási kísérletét, hiszen az az övé, nem vehetem el tőle, és nem adhatok neki helyette mást.

42 éves koromra – ennek több mint felét az említett betegséggel küszködve – nem jutottam messzire a szenvedés megértésében. Csak odáig, hogy szenvedni semmilyen formában nem jó, és mindent meg kell tenni megszüntetése, illetve csökkentése érdekében az egyéni és a közösségi lét minden területén. Megfigyeltem, hogy különösen a szenvedők számára válhatnak életmentően fontosá egészen rövid, tömör mondatok, bölcsességek, idézetek, bibliai igék. Szinte minden szenvedőnek vannak ilyen támaszai, amelyekbe szó szerint belekapaszkodva lógnak a megsemmisülés veszélyét jelentő mélység felett. Azt is megfigyeltem, hogy ritka kivételektől eltekintve ezek a letisztult megállapítások más szenvedők számára nem válnak ugyanolyan megtartó kapaszkodóvá. Nekem is van ilyen megállapításom, amely valószínűleg másnak nem sokat segít. Nekem ennek *belátása* segített. Nevezetesen: velem is megtörténhet bármi, ami bárki mással megtörténhet. Így van ez jól. Hvizsgyalka Gyuri barátom 30 évesen halt meg agydaganatban 15 évvel ezelőtt. Ez persze nincsen így jól. Feleségem kórházi lelkigondozóként ebben a pillanatban egy 14 éves haldokló lány kezét fogja a gyermekonkológián. Ez sincs jól. De ez is megtörténhet, pontosabban erre a két esetre már azt mondhatom, hogy ez is megtörténhetett *volna* velem is. Nem ez történt, más történt. Még csak azt sem mondom, hogy én még mindig jobban jártam. Ezzel sem vigasztalom magam, mert nem tisztességes halottakra vagy haldoklókra állva kidugni a fejünket a hullámok közül. Nem vigasztalom magam semmivel. Csak elfogadom, hogy velem is megtörténhet bármi, és siratom a halottaimat, és engedem, hogy a feleségem kisírja magát a vállamon, ha 14 éves kis betege távozik az élők sorából. És közben boldog vagyok, és szeretek élni.

A szenvedésnek semmi értelme nincs, de az életnek van. A szenvedéssel együtt és annak ellenére. Valahol éppen abban lehet a lényeg, hogy nem természetes és magától értetődő nap mint nap igent mondani az életre. Hogy az az igen mindig csak „annak ellenére, hogy...” mondható ki. „Mégis” – hogy a téma klasszikusát, Victor E. Franklt idézzem.

A halál biztos tudatában legurítani egy jó hideg sört egy kisvendéglő teraszán. Ennyi. A többi meddő okoskodás. Aztán majd meglátjuk. Vagy nem látjuk meg. De akár meglátjuk, akár nem, arról a sörrel sincs okunk lemondani.

Németh Zoltán

ORBÁN OTTÓ

Cantio optima

Siralmas énnékem így megöregednem,
porrá őröltetnem testben és lélekben.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Napjaim egy fele nyelvharapó rágás,
napjaim más fele béna ágyon fekvés.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Ez világi élet szememben igen rút,
pokolba vivő út, dögvész, mérgezett kút.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Ki háltam valaha sikogató lánnyal,
most hálok csak a meddő orvostudományal.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Nászunkon nyerítve hahotáz az ördög,
ki teszi, hogy éjjel horkolok és hörgök.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

S rémálmot bocsát rám: valami fekete tárna
mélyén rőt derengés, kapuja sarkig tárva...
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Írtam ezt a verset kórházból jövőben,
nem bízva csodában, fényesebb jövőben.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Csak az ezüstfejű botban; ő tette, hogy el
nem estem,
mikor megszédültem az ezredvégi Pesten.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Na, fejfájás, íme teljes a mártíromság!

U nalom, szegénység, tartós rettegés, testi fájdalom, magányos szeretetínség, a biztonság hiánya, a megszokott működési rend felbomlása, a társ vélt vagy valós elvesztése, szabadulást nem engedő függőség, kiszolgáltatottság, halálfélelem, tehetetlenségérzet, megaláztatás, kínzatás.

Hogy bírhatták a gályarabok néha évtizedekig kínokkal teljes életüket? Remélhet-e a halál árnyékában rabságot szenvedő? Boldog lehetett-e nagybátyám éveken át tartó fájdalommal, ágyban fekvő betegként? Látom arcukon a mosolyt! Extrém élethelyzetekben az a természetes, ami adatik, a szenvedés közepette is találunk rést a boldogságra. A boldogság és a szenvedés az elfogadott valósághoz méri skálájának nullpontját. Ezt néha az élet szabja ki, máskor magunk szoktatjuk hozzá magunkat, változtatva a természetesként elfogadhatót. Irodalmi művek klasszikus ujjgyakorlata, hogy az olvasó átélhesse, a határ soha nem abszolút tényeken múlik.

A házaspár abba az étterembe tart, ahol évenként ünnepelni szokott. A boldogság első veszélyeztetője, hogy a bensőséges alkalom elbizonytalanodik, mivel a vendéglő zárt elit klubba alakult, a kopogtatásra a tulajdonos szemtelenül megalázza őket. Ezután elindul a pár számára rémálomszerű történet, melyben minden, ami addig természetes volt, elvész.

Ekkor érkezik a helyszínre a vendéglős régi nő ismerőse. A házaspár – kívül rekedve az eseményeken –, csak azt látja, hogy a következő pillanatban a nő holtteste fekszik az utcán. Mielőtt felfognák a látottakat, arra eszmélnek, hogy nyakukba varrták a gyilkosságot. Kiderül, hogy az egész város, minden hivatalos szerv a vendéglős befolyása alatt áll. A pár egyre kiszolgáltatottabb, egyre több kínzás, megaláztatás éri őket, reménytelen a helyzetük. A kezdetben ünneplős szituáció átalakul a váratlan szenvedések tárházává. Horrorszerű diktatúra áldozataivá válnak. A párt különválasztják a fogdában, ahol a férfi cellatársától megismerheti a könyörtelen valóságot. Az életösztön végső erőfeszítésével menekülni kezd, hogy a diktatúra körzetéből olyan helyre jusson, ahol normális szabályok érvényesülnek. A szerencse és az elszántsága egy tanyára juttatja, ahol végre menedékre talál. A tanya gazdája azonban a rádióból megtudja, hogy gyilkost rejteget, ezért feladja a rendőrségnek. A férfit a rendőrök leütik, a szomszédos város kórházába kerül. A maffiafőnök vendéglős azonban ott is megjelenik, megveszteget, eleve neki hisznek, ő szolgálat bizonyítékokat, ezért a normál világ rendőrségétől sem várható semmi jó. Ez a mélypont a történetben. Egy nap alatt a boldog házaseletről a bűnösnek kikiáltott, tehetetlen, megalázott ember tragédiájába süllyed.

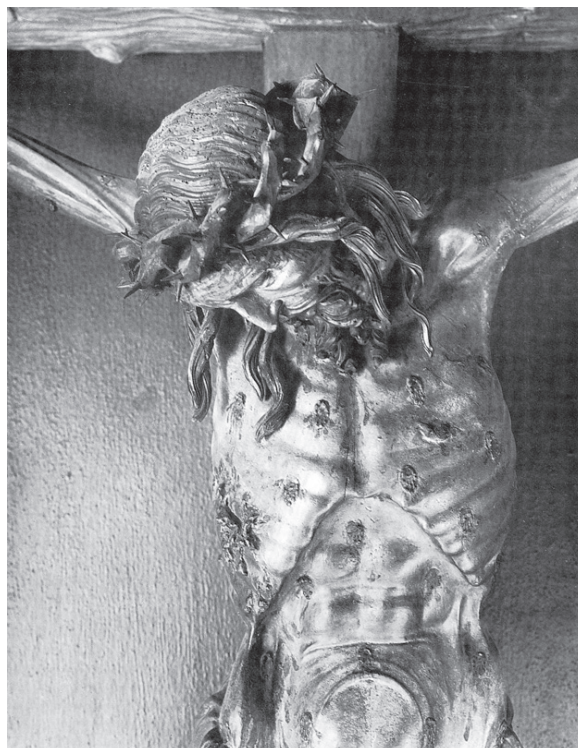
A kórházban van egy új orvos, aki felfigyel a két-ségbeesett emberre, időt nyer neki, műtétet mímél. Feltételül szabja, hogy igazságszérum hatása alatt beszélgethessen vele. Ebben a férfi részletesen elmondja a tényeket, s az orvos hisz neki. A bűnösöket a

történetben rejlő bizonyítékokkal buktatja le. A felelősök a megérdemelt módon megbűnhődnek. A feleséget kiszabadítja a diktátor börtönéből, s a férje mellé állítja. Még mindig rosszabb a helyzet, mint a regény elején, de az olvasó már felszabadul a nyomás alól. Hisz ez már „happy end”. Csak akkor érezzük meg, hogy a boldogság és a szenvedés mennyire relatív, amikor a végére kerül még egy bekezdés. Az igazságszérumtól kótyagos férj megfoghatja asszonya kezét. „Szeretlek!” – mondja a nőnek. „Hihet neki – szól a jótevő orvos –, most csak az igazat mondhatja!” Lehet, hogy a házassági évforduló egy zavartalan ünnepi vacsorával kevesebbet ért volna a boldogság-szenvedés skálán?

Tudatilag mi határozza meg, hogy jól érezzük-e magunkat a bőrünkben? Az átlag-reggel hangulatahoz hozzátartozik a panaszkodás a napi nehézségek tarthatatlanságáról. És hányszor éljük meg egy-egy váratlan negatív fordulat nyomán, hogy milyen jó volna, ha csak annyi bajunk lenne, mint ami a reggeli panaszáradatban megfogalmazódott!

„Jean! Szerezzen örömet a macskámnak! Na, Jean, miért pörgeti körbe azt a szerencsétlen állatot a farkánál fogva a feje körül? Azt kértem, hogy örömet szerezzon neki!” „Majd meglátja, uram, hogy fog örülni szegény, ha leteszem.”

Akkor működik a világ minőségien, ha az igényekre reagál: a minőség a megjelenő igények kielégítése. Több igény esetén tudatosabb és árnyaltabb tevékenységre van szükség. Ha ez sikerül, akkor az így biztosított jellemzők természetessé válnak. Az igény magasabb fokon jelenik meg. Újraindul a hajsz a ezek kielégítése érdekében.

A szenvedés és a boldogság határa emberi teljesítmény. Ami természetes, az nem okoz boldogságot. Amivel muszáj együtt élnünk, azt korlátként vesszük tudatunkba, egy idő után szenvedni sem szenvedünk tőle. Ádám és Éva korlátlan szabadsága után részünk az ellenségeskedés, az epekedés és a másikon való uralkodás, szennyben születhet a kapcsolat gyümölcse, fáradságos a munka, és kockázatos a siker. De az igazi szenvedés, hogy az élet a halálba torkollik, s addig a közvetlen kapcsolat Istennel csak elvont, csak keresett és remélt lehet. Kerubok és villogó pallosok lángja rekeszt ki belőle. S mindez nem keserít minket szenvedőkké.

Történelmileg az válik kérdéssé, hogy a természetesként kezelt igények egyre gyorsabb változása miként válik önmagában is szenvedés okozójává. Az igényváltozások változása is exponenciális mértékű. Nem nyugszunk, korlátlan mohósággal ragadunk magunkhoz mindent! S mindez percek alatt... S a dolgok önmagukban már nem szereznek örömet, hiányuk azonban szenvedés. Elképzelni sem tudjuk, miként lehetett valaki boldog mobil nélkül, wellness nélkül, 56 tévécsatorna nélkül, házhoz szállított...

„Dafkeségből herélt lettem. ... És mi, dafke herélték, szavazunk! Már alig várom azt a napot, ... a Kasztráltak Napját. Milliós számra fogunk előbújni rejtekünkéből. Vállt vállnak vetve, felszegett állal menetelünk majd e cicimániás demokrácia főutcáin, és csak kacagunk, mint a hiénák.” (Vonnegut: A hazátlan ember)

Csak néha révedezünk. Csak néha tűnik fel a biztonság hiánya.

Nyolcéves körüli lány lehetett. Az anyja táskát akart neki venni a plázában. Hozta az öcsét is. Az tűnt fel, hogy az anya már negyed órája válogatott, fontos volt, mire költi a pénzét. Távol-keleti bevándorlóként a másságukat hozta, ehhez kellett a táskák sokaságából gondosan megfelelőt lelnie. Így élte meg a felelősséget, lánya szeretetét. A lány nem vett részt a választásban. Jól nevelten járkált a boltban, öccsét terelgette, míg rá nem talált a partvisra. Közel volt a zárás, talán azért került elő. Legyűrve gátlását, kézbe vette, s bolti dolgozók helyeslő-elnéző mosolya közben összesöpört. Volt benne valami otthonos, a munka tényében, az eszköz biztonságában. Elgondoltam, hogy talán valahol a Sárga-folyó partján, húsz négyzetméteres, egyszerű lakásukból származik az otthonosság, vagy már magyar szülöttként a bevándorlók magányát törte meg anyja a takarításokkal, amit ő is átélt. Kis kupac gondosan összeterelt pormacska mutatta szorgos voltát. Hány világhoz kellett a szenvedéseket és a boldogságokat hozzáilleszteni ez alatt a néhány évnyi élet alatt?

Unalom, szegénység, tartós rettegés, testi fájdalom, magányos szeretetínség, a biztonság hiánya, a megszokott működési rend felbomlása, a társ vélt vagy valós elvesztése, szabadulást nem engedő függőség, kiszolgáltatottság, halálfélelem, tehetetlenségérzet, megaláztatás, kínzatás.

Tudatunk ösztönös háritással kerüli mindazt, ami szenvedés. Rettégünk a tartalmától, akár miniket fenyeget, akár mások nyavalyája. Ha elkerülhetetlen, akkor is csak a kintől való szabadulásig látunk. A szenvedés negatív. Misi bácsi be is vallotta, ő minden fájdalmat gyűlöl, fél tőle. Rutinos fájdalomviselőként okoskodtam, hogy micsoda különbség van az „értelmes” fájdalom és az „értelmetlen” között. A gyógyulás reményével átélt, ébren átszenvedett műtét a testbe vezetett berendezésekkel sokkal nagyobb fájdalmakat tesz elviselhetővé, mint egy fogfájás. És persze a szülés, szólt közbe a társaság nőtagja. És persze a tudatos szenvedés-vállalás. És persze a mártíromság boldogsága.

„Ki farag valaha bennünket egésze, ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne, ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló, legfájóbb mélyünkbe befűrő fűrő?

Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:

Óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni, míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya beállítson majdan szobros csarnokába. Krisztus urunk, segíts meg!” (Babits Mihály)

Mennyi bölcsesség szorult a krisztusi mondatba: „*Ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te*” (Mk 14,36). A kereszt rémét elfogadó Jézus szenvedése az egyetlen esélyünk. Mindennapi önsajnálattunk, apróságok miatti jajgatásunk a szenvedést maguknak vágyókhöz képest nevetségessé tesz minket. „Az Isten iránti szeretet akkor tiszta, ha az öröm és a szenvedés egyenlő hálára indít.” (Simone Weil)

Koczor Zoltán

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Az éj, az álmok s a kínok

De éjiden szörnyűket álmodunk.
Jönnek felénk piros, kis ördögök,
izzó vaspántba lüktet homlokunk,
sárkányok úznak, krampusz ránk röhög.
Mint a fegyencek járunk szédelegve
cselédlépcsőkön mocskos éjjelekbe,
tengert iszunk s szomjunknak nem elég,
éhségünket eteti az ebéd.
Kincsek között, bársonyba, jóllakottan,
dús asztaloknál vagyunk éhesek
és ránk vicsorog a sötét sarokban
egy tüzesszemű, ordas, éhes eb.

„...hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei”

Az Isten okozta szenvedés

Sívesen gondolkozunk a szenvedésről mint világunk, sorsunk természetes eleméről. Ebben válik létjogosulttá imádságunk. A hamis bírót háborgató özvegyasszonyként tudjuk Istent kérni, hogy álljon az oldalunkra.

Végképp reménytelenné válik helyzetünk annak felismerésében, hogy Isten olykor tudatosan fordul szembe az ember életével, tudatosan teszi tönkre emberek sorsát. Ilyenkor értelmetlenné válik az imádság azon kérése, amely a szenvedés megszűnéséről szól, hiszen a szenvedés éppen Isten akarata, sőt eszköze. A jöbi szenvedés elmúltáért lehet könyörögni, mert az csak az ember tűrőképességének, kitartó hitének próbája, de mit tegyünk akkor, amikor Isten egy ember sorsában mutatja meg hatalmát, erejét, személyének titkát? Ilyenkor a szenvedés megszűnése egyidejűleg a demonstráció feladását is jelentené.

A probléma megértéséhez idézek néhány bibliai példát.

Ábrahám

Gyakorta halljuk: „Hogy hagyhatta ezt Isten?”, a mi problémánkat azonban a „Hogy *tehet*e ezt Isten?” kérdés fejezi ki. A Biblia egyik legdrámaibb története is élesen rávilágít erre. Mózes első könyvének leírása szerint (1Móz 22,1kk) Isten arra kéri Ábrahámot, áldozza fel érte a fiát, hogy ő majd kimondhassa az áldó igéket:

„Magamra esküszöm, így szól az Úr, hogy mivel így tettél, és nem tagadtad meg tőlem a fiadat, a te egyetlenedet, azért gazdagon megáldalak, és úgy megszorítom utódaidat, hogy annyian lesznek, mint az ég csillagai, vagy mint a homokszemek a tenger partján. A te utódod birtokolni fogja ellenségei kapuját, és a te utódod által nyer áldást a föld valamennyi népe, mert hallgattál szavamra.” (Móz 22,16)

Azok az események, amelyekkel most foglalkoznunk kell, a fenti ígélet valamiféle feltételének tűnnek, enyhébb megfogalmazásban: próbának, melynek megállása utat nyit Isten áldásának. Isten emberismeretéről többet feltételezhetünk: hogy ne tudná e nélkül a kegyetlen próba nélkül is, hogy Ábrahám alkalmas-e a feladatra? Az apa arra kényszerül, hogy Istenért megölje a fiát. Most hadd szakadjunk el Kierkegaard nagyszerű gondolatsozárától a hit emberéről, hadd maradjon itt egyszerűen csak az ember, akit Isten arra készítet, hogy élje át az apaság legnagyobb félelmeit, azt, hogy nem pusztán elveszíti fiát, hanem saját maga lesz gyilkosává.

Bár ismerjük a történet sokféle értelmezését, rettent az elsődleges élmény. Egy apa megy fiával a hegyre. A fiú talán örök sérülést szerez ezen az úton, mert bár nem hal meg, de jelentéktelenül szürkül a pátriárkák sorában. A kés emelésére a szöveg azt a szót használja, amely a gyilkosság mozdulatának szava, Ábrahám a gondolataiban tehát már *ténylegesen* megöli a fiát, ebben a vonatkozásban valójában már semmi jelentősége nincs annak, hogy végül mégsem teszi meg.

„*Hogy tehet*e ezt Isten?” Miért van szüksége arra, hogy tönkretegye két ember életét? Válaszunk az – s magunk is a hit embereiként mondjuk ezt ki –, hogy történetileg a szövetségért, lelkiileg pedig az örök érvényű mondanivalóért: a hit fontosabb mindennél. Ez a válasz egyben a kegyetlen ember válasza is.

A történetben azonban még többet láthatunk, ha ez úgy jelenik meg előttünk, mint Isten „misztériumjátéka”. Ábrahám és Izsák történetében bemutatja azt, ahogyan majd ő viszi fel a fiát a hegyre, a Golgotára. Van, aki az előképet olyan jelentősnek látja, hogy egyenesen az első evangéliumnak tartja ezt a mondatot: „*Isten majd gondoskodik az áldozatra való bárányról, fiam*” (1Móz 22,8).

Ebben a játékban azonban Isten emberi életet ejt áldozatul. Szervedést okoz, színházat játszik emberi életekkel. Akkor itt kegyetlen Istenről kell beszélnünk?

Próféták

Az Isten által előidézett szenvedést elbeszélő számos hasonló ószövetségi történet közül hadd emeljük ki most a próféták sajátos helyzetét. Az ő sorsuk azért válik különlegessé, mert Isten egész életüket birtokolni akarja. Akárcsak Mózesét, aki számára Isten elhívása szintén sok szenvedést hozott, hiszen az ő életét is – a klasszikus prófétákhoz hasonlóan – birtokolta Isten.

A klasszikus prófétai eszközök egyike a prófétai cselekedet. Ebben nem szavakkal kellett az üzenet átadni, hanem mintegy eljátszani, demonstrálni. Jeremiás kimegy a piactérre, és a földhöz csap egy hatalmas kőkorsót, mondván így fogja Isten összetörni a népét. Máskor igát vesz a nyakába. Jeremiás sokat szenved a rá bízott üzenet miatt, abban az elszánt örületben, hogy mindenáron Isten szavát hallatja, egyik megaláztatás éri a másik után. És ez igaz a próféták többségére: kinevetik, börtönbe csukják, megalázzák, üldözik őket.

Beszéljünk azonban egy olyan prófétáról, akinek szenvedés *sorsa* maga az *üzenet*. Hóseásnak az a feladata, hogy kihozzon a bordélyból egy nőt, vegye feleségül, és legyenek gyermekeik. Isten így akarja ábrázolni viszonyát népével. Hóseás elmegy, és elveszi a prostituáltat, Gómert, akitől három gyermeke születik. Az első fiát egy nagyon rossz emlékű helyről kell elneveznie, a kislányának ezt a nevet kell adnia: „Nincs irgalom!”, a kisfiának pedig ezt: „Nem népem”. És közben történik még valami. Hóseás beleszeret a nőbe. Talán ez a szerelem a leggyötrőbb ebben a történetben. Az asszony

ugyanis később újra visszamegy a nyilvánosházba, Hóseás pedig utánamegy, hogy kivásárolja szerelmét. És hangzik Isten irgalomról szóló ígéje, ez azonban nem változtat Hóseás szenvedésein. Neki együtt kell élnie a szeretett parázna nővel és rettetes nevű, szép gyermekeivel.

Kerüljön elő még egy másik próféta is, aki talán nem valóságos személy, de a története a mindenkori prófétaság rajza. Amikor Jónás megtagadja Isten szolgálatát, tengerbe dobják, bekapja egy hal, így lesz prófétává. Prófétává érlelődése a halál leírása: „...mélység és örvény vett körül, hínár fonódott a fejemre. Lesüllyedtem a hegyek alapjáig, örökre bezárult mögöttem a föld, de te kiemelted életemet a sírból, ó, Uram, Istenem!” (Jón 2,6–7)

Ahhoz, hogy próféta lehessen, meg kell halnia, még ha csak képletes értelemben is. Ez maga a prófétaság modellje. Olyannyira igaz ez, hogy Jézus Jónás próféta jeléről beszél, amikor saját, már nem szimbolikus haláláról szól (Mt 12,39–40).

Az Újszövetség emberei

Az Újszövetség Jézus-központúsága különös fénybe vonja a szenvedéses életet. Elsőként Máriáról kell szólnunk. A későbbi korok mítoszképzése szívesen feledkezik meg arról, hogy Mária a „*történelem velem a te beszéded szerint!*” (Lk 1,38) szavaival hirtelen a társadalom veszélyes peremére sodródik. Szerencséje van az őt elfogadó Józseffel, a látható „bűnjelek” alapján akár meg is kövezhetnék. Pontosan az a helyzet áll elő, amelyről János evangéliuma számol be Jézus és a házasságtörő asszony történetében (Jn 8,1kk). Mária jegyese Józsefnek, és a jegyesség megtörését kövezéssel büntették, a ténylegesen házas házasságtörő asszonyokat pedig általában megfojtották abban a korban. Jézus születésének gyanús körülményeit a falu továbbra is számon tartotta, erre utal a Mk 6,3-ban Jézusra használt „Mária fia” megnevezés, szemben az egyébként kijáró „József fia” elnevezéssel. Mária nyilván tudta, mivel jár az ilyen gyermekvállalás, talán ezért is megy el terhessége első három hónapjában a faluból.

Jézus felnőttkorában az anya szenvedése csak fokozódik. Simeon ígérete – „*a te lelkedet is éles kard járja majd át!*” (Lk 2,35) – sokszorosan beiga-
zolódik. A kereszt tövében talán kisebb a fájdalma, mint akkor, amikor bizonyos abban, hogy különleges fia az eszét vesztette, vagy amikor a körülötte levő embereket anyjának nevezve Jézus megtagadja őt (Mk 3,21kk, illetve 3,31kk).

Témánk legpregnansabb történetei azonban azok, amelyekben Jézus maga jelenti ki, hogy itt csupán azért szenvednek emberek, hogy Isten mondanivalója elérjen céljához. Ilyen a vakon született ember sorsa.

„Amikor Jézus továbbment, meglátott egy születése óta vak embert. Tanítványai megkérdezték tőle: »Mester, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született?« Jézus így válaszolt: »Nem ő vétkezett, nem is a szülei, hanem azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei.«» (Jn 9,1–3)

A másik ilyen történet a Lázár feltámasztásának előzményeként elbeszélte eseménysor: hírül viszik Jézusnak, hogy Lázár beteg, mire ő tudatosan nem megy oda, megvárja, amíg Lázár meghal. „Akkor azután Jézus nyíltan megmondta nekik: »Lázár meghalt, és örülök, hogy nem voltam ott: tiértetek, hogy higgyetek. De menjünk el hozzá!«» (Jn 11,14–15)

Közben azonban emberi sorsok hullanak darabokra. A vakon született egész addigi élete odavan, közvetlenül az eset után ki is közösítik őt, így társadalmilag hallatlanul bizonytalan helyzetbe kerül. Lázár családjának fájalmát csak elképzelni tudjuk, Lázár szenvedését pedig még elképzelni sem.

Jogosan kérdezhajtuk: „Hogy tehette ezt Isten?”

Jézus

Jézus élete mindenki másnál tisztábban hordozza azt a feszültséget, amelyről eddig szoltunk. Nála minden végletes: a mondanivaló egyértelműsége, a közlés elszántsága a szenvedés szélsőségességét is megteremti. Jézus – mint Isten példázata – megmutatja, hogy az ember miként fogadja Isten jelenlétét: a profán nem fogadja be a szentet, a világ kiirtja magából Istent. Ez lenne hát a magyarázat? Isten üzenete azért teszi tönkre az emberek életét, mert a világ ellene áll? Vagy az, hogy maga az ember tiltakozik az üzenet szentsége ellen?

Jól rezonál erre a Jézus követéséről szóló evangéliumi kijelentés. Abban ugyanis az áll, hogy a tanítványok és lelki utódaik életének velejárója lesz a szenvedés. Sőt a szöveg többet mond: „Ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztjét, és kövessen engem. Mert aki meg akarja menteni az életét, az elveszti, aki pedig elveszti az életét érterem és az evangéliumért, megmenti azt.” (Mk 8,34–35)

A sóként és világosságként élő egyház sorsa a szenvedés, a kereszt útja.

Az Isten-követés tapasztalata

A be nem fogadás mint magyarázat azonban kevésnek bizonyul, ha ezeket a sorsokat újra számba vesszük. Mielőtt javaslatot tennénk a megoldásra, hadd emlékeztessünk arra, hogy ezeket a kínokat nem az emberek okozták maguknak, hanem Isten hozta rájuk. Sorsukká lett a szenvedés, és éppen embertelen szenvedéseik árán nyertek beavatást Isten titkaiba. Számukra Isten mondanivalója és szándéka tisztábban szólal meg, mint bárki más

számára. Senki nem ismeri jobban a fiát feláldozó Isten érzését, mint Ábrahám. Hóseásnál senki nem érzi át jobban Isten féltékeny szerelmét népe iránt, Jónásnál senki nem tudja jobban, mit jelent Isten szavának fogsága. Mária a testében hordozta Istent. A vakon született élte át legplasztikusabban a hit látását, Lázár jutott legelőbbre közülünk a holtak feltámasztásáról szóló tanításban. Abban, ahogy ezek az emberek „lesüllyednek a hegyek alapjáig”, a törekény, bűnös emberi lét találkozását látjuk Isten szentségével. Krisztus – Isten fiaként – pedig sorsában olyannyira kiabrázolta azt, amit Isten érez irántunk, hogy ennek látása, felfedezése akár meg is fordíthatja az életünket.

Koczor Tamás

REMÉNYIK SÁNDOR

Ne próbálj!

Engem gyengébbnek faragtál ki,
Hogysem próbáidat
Állhatnám, Uramisten
Dícsérve Téged rendületlenül.
Azért így en könyörgök Hozzád:
Ne próbálj engemet!
Tudom, hogy vannak választottjaid,
Akiket szentté finomít a bánat,
Akiket hőssé edz a szenvedés,
Akik áldják és magasztalják
Süvöltő ostorod,
Mert minden csapás nyereség nekik.
Nem én, nem én!
Én igazabbá, emberebbé
Nem tisztulok sötét eged alatt.

Engem csak torzzá teszel és fonákká,
Engem csak összetörsz,
De szobrot szenvedéssel
Mégsem faragsz belőlem, Istenem.
Nekem kék szemed derült ege kell,
Örök mosolyod aranykupolája,
Őszi erdőkben halk lélekzedet:
Hogy kinyíljk szívem,
Szépségben s szeretetben – másokért,
Hogy ne kerengjek, mint a kerge állat
Vesztett irammal, öntudatlanul
Önzésem és nyomorúságom
Órült köreiben.
Ha azt akarod, hogy dícsérjelek
Szárnyaló énekkel, én Istenem:
Adj enyhülést, ne próbálj engemet!

Vir Dolorum

„Megvetett volt, utolsó az emberek között, a fájdalmak férfia, aki tudta, mi a szenvedés” (Ézs 53,3)

A Vir Dolorum (fájdalmak férfja, másként még: *fájdalmas Krisztus*) ikonográfiai alapmintáját a késő bizánci *Akra Tapeinószisz* ikontípus képezi. Ennek az Istenember megváltó halálára utaló paradox, költői szépségű szóösszetételnek (*Akra Tapeinószisz*) – jelentése: a lealacsonyodás csúcsa, a mélypont csúcspontja – legméltoőbb fordítása talán Pilinszky János ismert metaforája lehetne: a Mélypont Ünnepele. Bizonyára ezért nevezik Nyugaton – anakronisztikusan és az ortodox ikontípus sajátos ikonográfiáját félreértve – bizánci „*Pietà*”-nak is. Az *Akra Tapeinószisz* bizánci prototípusát rituálisan megismétlő orosz ikonok neve részben eltér a görög eredetitől: *Hrisztósz vo Gróbe* (Krisztus a koporsóban) más néven *Vo grobe plotszki* (a koporsóban testi valója szerint), *Nye ridaj Menye Matyi vo gróbe szuscsa* (Ne sirass engem, anyám, koporsóban lévő). Ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy idővel az ikonon látható láda (eredetileg: ereklyetartó láda), amelyben halott test áll, mindenütt *koporsóvá* értelmeződött át.

1

A nyugati képtípus neve, *Vir Dolorum* (‘fájdalmak férfja’), Ézsaiás próféta jövendölésére vezethető vissza, aki ezzel a szókapcsolattal jellemzi azt a szenvedő embert, akinek majd magára kell vennie az emberiség bűneit, és aki a tipológiában a passió és kereszthalál Jézusának előképe (tüposza). „Megvetett volt, utolsó az emberek között, a *fájdalmak férfja, aki tudta, mi a szenvedés*; olyan, aki elől iszonyattal eltakarjuk arcunkat, megvetett, akit bizony nem becsültünk sokra. Bár a mi betegségeinket viselte, és a mi fájdalmaink nehezettek rá, mégis (Istentől) megvertnek néztük, olyannak, akire lesújtott az Isten, és akit megalázott. *Igen, a mi bűneinkért szúrták át, a mi gonoszságainkért törték össze; a mi békességünkért érte utol a büntetés, az ő sebei szereztek nekünk gyógyulást.*” (Ézs 53,3–5, kiemelés Sz. Á.)

A *Vulgata* fordítja Ézsaiás kifejezését *Vir Dolorum*ként. A *Septuaginta* a héber eredetit az *anthroposz en plégé* (ανθρωπος εν πληγή) szókapcsolattal adja vissza, amelyben a *plégé* (csapás) szó – az ézsaiási próféciát a passió tükrében magyarázó újszövetségi értelmezők felől nézve – különös erővel utal előre, a Jézus által elszenvedett fizikai gyötrelmekre és általában arra az áldozathozatalra, amely Krisztusra várt. A *plégé* (csapás) szó-

ban ugyanis egyszerre volt jelen a fizikai bántalmazás – ütleg, korbácsütés, vágás – konkrét és a sorscsapás, szerencsétlenség, katasztrófa, vereség általános jelentése. Az *anthroposz en plégé* – teljes összhangban az ézsaiási prófécia e részének egész kontextusával – nem annyira a fájdalmakra, mint inkább a szerencsétlenségre, az emberektől, az emberek helyett, az emberekért Isten akarata szerint elszenvedett csapásokra helyezte a hangsúlyt. Ez pedig nagyon is megfelelt a keleti keresztény hagyomány szellemének, melytől eredendően idegen volt és maradt a szenvedésmisztika, a fájdalomban való eggyé válás Jézussal. Még a keleti egyház passzióliturgiájának 11–12. században bekövetkezett átalakítása után is, amikor Krisztus elsiratásának témája a korábnál nagyobb hangsúlyt kapott, és a kereszthalál az eucharisztia egyfajta előképeként jelent meg, a hangsúly nem az elszenvedett halálra, nem a halál fájdalmaira vagy gyötrelmeire (*gemitus mortis*), hanem a halálból lett életre, az éltető szent adományokra, az újjászületésre esett. Krisztus követése a keleti hagyományban nem annyira a testileg szenvedő Krisztus, mint inkább a testi valója szerint feltámadt és a romolhatatlanságba öltözött, átistenült testét megmutató Jézus követése, ami a keleti liturgikus gyakorlatban a teózisnak felel meg. A koinónia – a közösségre lépés Krisztussal és Krisztusban minden emberrel – nem a passió fájdalmainak átélésével, a fájdalomban való részesülés révén valósul meg, hanem a Krisztus testvé és vérévé átlényegült kenyérben és borban való részesülés által.

A vallási tárgyú egyházi festmény és az ikon mint szent kép közötti, természetesen a képzőművészeti kidolgozás esztétikai rendjét is meghatározó, általános különbségeken túlmenően a koporsójában álló Krisztus nyugati és keleti ikonográfiája elsősorban abban tér el, hogy a nyugati változatok szinte kivétel nélkül magukba foglalják a *Pietà* és az *Arma Christi* (s időnként az *Ecce Homo*) ikonográfiáját is, melyeket a bizánci előkép egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen, elvontan tartalmaz.

Az eredeti bizánci *Akra Tapeinószisz* ikonon is megjelenhet ugyan az Istenszülő, de csak fájdalmas anyaként, a koporsóként átértelmezett ereklyeládából derékig kiemelkedő, semmi és senki által meg nem tartott Jézus Krisztus halott teste mellett, ahhoz azonban hozzá sem érve. (Csak a 17. századtól, kifejezetten nyugati hatásra fordul elő egyes orosz ikonokon, hogy az Istenszülő átöleli a halott Krisztust.) Ugyancsak nyugati hatásra, bár nem olyan leltárszerű teljességre törekedve, mint a *Vir Dolorum* egyes nyugati változatain, a szenvedés eszközei (*Arma Christi*) megjelenhetnek már a kisdedet tartó Istenszülő ikonjain is az ikon sarkában látható angyalok kezében, már a Megváltó születése pillanatában felidézve a gyötrelmes véget.

A passiót lezáró kereszthalál és az azt követő események – középpontjukban ugyancsak Krisztus fénytől sugárzó holttestével – mint szent és egyetemes történések előfordulnak más ikonokon is. Elegendő itt a *Megfeszítés* (Sztavroszisz/Raszpjatyije), a *Levétel a keresztről* (Apokathelozsisz/Sznyatyije szo Kreszta) vagy az *Elsiratás* (Oplakivanyije), a *Sírbatétel* (Polozsenyije vo grob) ikonokra utalni. Ám a halott test ezeken is mindig az adott helyzetnek megfelelően szituált, míg az *Akra Tapeinószisz*ban „szituáción kívül”, „elvontan” jelenik meg: a test mintha állna a koporsóban, anélkül, hogy támaszkodna valamihez, vagy megtartaná valami. Bár háta mögül kilátszanak a kereszt szárai, nincs a kereszt-hez szegezve és nem is a keresztnek támaszkodik.

A jelek szerint a mindig az illúziókeltő valószerűséget szem előtt tartó nyugati képzőművészeti hagyomány „realisztikusság”-igényével – a *Vir Dolorum* általában erősen emblematisz ábrázolásmódja ellenére – nem fért össze egy olyan halott Jézus képe, aki bár áll a koporsójában, nem tartja meg semmi, és nem is támaszkodik semmihez, még a háta mögötti kereszt-hez sem. Ezért jelentek meg a nyugati változatban az egyszerre gyászoló és a halott testet megtartó angyalok vagy a *Vir Dolorum*hoz jól illeszkedő *Mater Dolorosa* (fájdalmas anya) alakja a *Pietà* ikonográfiájából, amint arcán a mélységes anyai gyász kifejezésével a magatehetetlen, halott testet átkarolva mintegy megtartja azt. A nyugati ikonográfiában olykor maga

a kereszt szolgál támasztékul, máskor pedig az Istenszülő és János evangélista kétfelől tartják karjukkal a holttestet, persze minden erőlködés nélkül, csupán jelképesen, ahogyan más képeken az angyalok: mintha annak egyáltalán nem is lenne fizikai súlya.

Egyik legismertebb példája ennek Giovanni Bellini *Pietà*-ja (1460), amelyen a Mária és János által kétfelől felfogott halott Krisztus szög sebezte keze tehetetlenül aláhanyatlik a koporsó (vagy szarkofág) párkányszerűen széles szélére, mely egyébként szinte a kép festett keretévé válik, és csak az ikonográfia ismerői előtt világos, hogy e különös párkány a koporsó pereme.

Ezért lesz ezeknek a festményeknek a címe *Pietà*, jóllehet középpontjukban a bizánci *Akra Tapeinószisz* Krisztust álló helyzetben koporsójában mutató jelene áll (jellemző példája ennek Lorenzo Monaco *Pietà*-ja). A *Vir Dolorum* ikonográfiája állandóan átmegy a *Pietà* ikonográfiájába (a fájdalmas anya, ölében halott fiával). Más kérdés, hogy Oroszországban a 16–17. században az erősödő nyugati hatás következtében az eredeti bizánci minta olykor szintén a *Pietà* ikonográfiájával egészül ki. Erre utal az ikon egy későbbi elnevezése is: *Nye ridaj menyje matyi zrjascsi vo grobe* (Ne sirass engem, anyám, a koporsóban látva). (Lásd például: *Ikonen. Meisterwerke der Ostkirche*. Parthasz, 2004, 233)

Ezzel szemben az úgynevezett „moszkvai iskola” ikonfestő műhelyéből a 16–17. század fordulóján kikerült *Hrisztosz vo grobe* ikonon e „nyugatosodásnak” még nyoma sincsen. Annál sokatmondóbb, hogy ezen a képen két – ellentétes tartalmú – ikont vontak össze: az ikon alsó részén a bizánci

„Halott Krisztus” (*Akra Tapeinószisz*) látható, míg fölötté az *Abgár-kendő* vagy *Mandülion*. Ebből a szempontból a két kép elhelyezése nagyon is beszédes: a nem emberi kéz alkotta Krisztus-kép, az *Akheiropoiétosz* kompozicionálisan mintegy „felülírja” a halál eseményét, illetve a *mulandó halálban* megmutatja a nem-mulandó igazi, isteni realitást: a halált eltörlő halált (i. m. 232). A nem emberi kéz alkotta kendőkép kompozicionális beemelésével implicit módon egyszersmind a Nyugaton torinói lepelként ismert halotti lepelre is történik utalás, amely a halott Krisztus bizánci ikonográfiájának egészen rendhagyó módon liturgikus tárgyi alapját képezte, s amiről az alábbiakban még bővebben lesz szó.

A nyugati ikonográfiai sémák és az itáliai trecento festészeti technikájának és stílusának hatása a bizánci prototípusra természetesen nemcsak Oroszországban, hanem a „posztbizánci” térségben másutt is megfigyelhető, különösen Krétán, főleg Konstantinápoly 1453-as bevételét, illetve a Bizánci Birodalom összeomlását követően. Eva Haustein-Bartsch, a Recklinhauseni Ikonmúzeum tudományos igazgatója által jegyzett *Ikon* című tudományos népszerűsítő összefoglalásban látható egy Krétáról származó, a 15. század végén festett *Krisztus a koporsóban* ikon (Eva Haustein-Bartsch: *Ikon*. Taschen/Vince Kiadó, é. n., 38), amelyen egészen finom elmozdulások figyelhetők meg a *Vir Dolorum* nyugati ikonográfiája felé, anélkül, hogy ezek megtörnék a bizánci kánont. Itt is koporsóban (vagy inkább szarkofágban) áll Krisztus, csípőjét itt is ágyékkötő fedi, alsótestét elrejtí a koporsó; szeme csukva; feje jobb vállára hanyatlik; két keze deréktájon keresztezi egymást, ahogyan a ravatalon fekvő halottak kezét teszik keresztbe. Ez nem véletlen, hiszen – mint azt még látni fogjuk – a *Krisztus a koporsóban* ikon a halotti leplen csodálatos módon megörökített *vera icon*-ra megy vissza. A bizánci prototípuson mindig keresztbe tett kézzel ábrázolták a koporsóban álló Krisztust, Nyugaton viszont széttárt karokkal, mintha a kézfejen a szögek ütötte sebeket – a stigmákat – a kép nézői elé akarnák tárni. Ennek eredete a Nagy Szent Gergely miséjéhez kapcsolódó késő középkori legenda, amelyben Krisztus csakugyan a *Vir Dolorum* Krisztusaként jelenik meg a templomban az ostyának Jézus testévé való átlényegülését megkérdőjelező, hitetlenkedő hívő előtt. Ugyanakkor, nyugati hatásra ezen az ikonon a keresztbe tett kezek és a test jobb oldalán láthatóak a stigmák is. Ezek a sebek azonban éppen annyira stilizáltak, mint a test festészeti kidolgozása a maga egészében. A koporsóban/szarkofágban álló Krisztus háta mögött látható fekete kereszt függőleges szárának tetejére tűzve, Krisztus keresztes dicsfényvel övezett feje fölött egy két végén betekeredő papíron ez a nagypénteki

liturgiából vett kifejezés olvasható az ikon neveként: *Ho Baszileusz tisz Doxisz* (Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΔΟΞΗΣ, illetve ennek összevont alakja, úgynevezett kontraktúrája: ΟΒCΑΕΤΑΣ.). Kétfelől, a kép két felső sarkában megjelenő, a mennyből alászálló angyaloknak semmiféle halott testet megtartó funkciójuk nincs. Ugyanott és ugyanúgy jelennek meg, ahogy más ikonokon, azzal a különbséggel, hogy itt érzelmileg – gyászoló mimikájukkal és gesztusaikkal – részt vesznek a jelenetben: ennyi maradt meg a nyugati *Vir Dolorum* e jelenetben nagyon is tevékeny, a halott testet mintegy megtartó, keservesen zokogó angyalaiból. Általában elmondható, hogy minden ikonográfiai átvétel az absztraktság és stilizáltság ikonra jellemző szintjéhez illeszkedik, szinte észrevétlenül simul a majdnem ornamentális kidolgozás stilisztikai rendjébe. Így például a nyugati festményeken szinte leltárszerűen felvontatott *Arma Christi*-ből itt csupán a kereszt vízszintes szárába vert három szög marad, Krisztus vállával egyvonalban: ez a stilizáló minimalizmus tökéletesen illeszkedik az egész kép ábrázolásmódjának elvontságához. A szögek metonimikusan a keresztre feszítésre utalnak, de egyszersmind arra is, hogy már kiszedték őket a megfeszített kezeiből és lábaiból, tehát a képen Krisztus nem a kereszten, hanem a keresztről levétel után, a halál állapotában látható. Mögötte ugyan ott magaslik a kereszt, de ez a kereszt már nem a megfeszítés, hanem a megváltás keresztje.

3

Az *Akra Tapeinószisz* ikonon látható különös jelene-tet a legújabb művészettörténeti kutatások Krisztus halotti leplével (szindonjával) hozzák összefüggésbe. Krisztus halotti leplének, csakúgy, mint az *Abgár-kendőnek* (*Mandüliónnak*) és számtalan érintés-ereklyének, melyek a Konstantinápolyt megszálló és kifosztó keresztes hadak kezére kerültek, nyoma veszett. Bizonyosra vehető, hogy sem a sokkal később „torinói lepelként” felbukkant halotti lepel, sem a Veronika-kendőként felbukkant *Mandülion* nem azonos a szóban forgó bizánci kendőképekkel.

Több konstantinápolyi zarándok korabeli beszámolója ad hírt egy ilyen képereklye létezéséről és nagypénteki liturgiai használatáról. E beszámolók szerint a halotti leplet – a nagypénteki istentisztelet központi eseményeként – minden évben ünnepélyesen átvitték a pharoszi Istenszülő-templomból (Teotokosz tou Pharou), ahol a többi Krisztus-ereklyével együtt őrizték, a konstantinápolyi Szent Szófia-főtemplomba. Itt a szentélyrekesztő úgynevezett Királyi Ajtaja elé került, hosszan leérő alsó részét pedig négyszeresen felcsavarták. A felcsavart rész az ereklyetartó lábában maradt. (Ne feledjük azt sem, hogy a Nyugaton *Vir Dolorum*ként

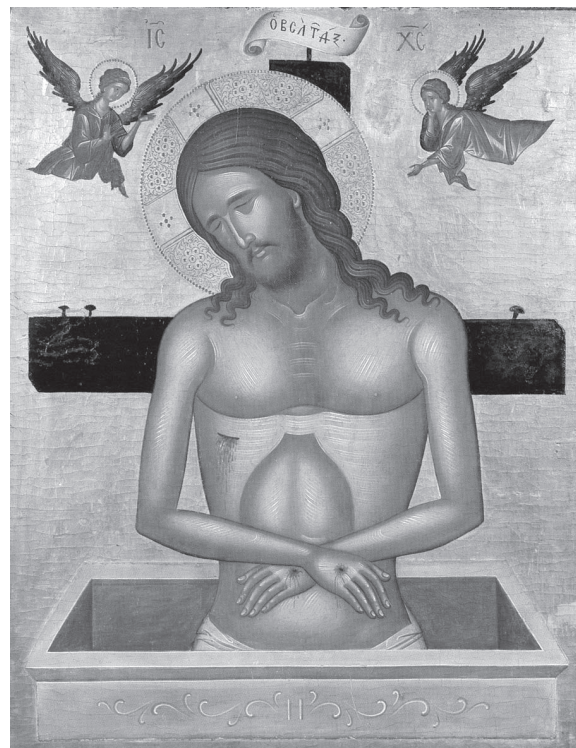
ismert ikonográfia az oltár predelláján kívül az eucharisztia őrzésére szolgáló úgynevezett „szentség-házakon” vagy tabernákulumokon látható.) Ezért látszik az ikonon a „halott Krisztus” csak derékig, és ezért van álló helyzetben, a halotti leplet őrző ereklyetartó láda pedig így kezdett átértelmeződni és átalakulni fokozatosan *koporsó*vá. (Keleten többnyire fából készült koporsóvá, Nyugaton pedig jobbra szarkofággá.)

A halotti lepelnek mint különlegesen értékes képercklyének ez a bizánci liturgiai használata vetette meg a későbbi *Akra Tapeinószisz* (későbbi nevén *Ho Baszileusz tisz Doxis*, az orosz ikonográfiai hagyományban *Car Szlavi* – Dicsőség királya) ikon ikonográfiai alapját. Semmiféle olyan evangéliumi vagy akár apokrif szöveghely vagy egyházilag igaznak elismert szent látomás nem ismeretes, amely a szóban forgó ikon alapjául szolgálhatott volna. Az pedig a rituális ismétlésen alapuló bizánci ikon teológiája és praxisa alapján teljességgel kizárható, hogy ez a kései ikontípus valamiféle önálló festői invenció alapján jött volna létre olyan – a halott Krisztust megjelenítő – szintén kései keletkezésű narratív ikonokból, mint a *Keresztrefeszítés*, a *Levéltel a keresztről* és a *Sírbatétel*.

Maga az ikonográfia a 11–12. században formálódott ki az új passióliturgiához kapcsolódva, melyben nagyobb súlyt kapott Krisztus elsiratásának témája. A *Krisztus a koporsóban* ikonok helye az ortodox templomban a szentélyben, a – szentélyrekesztő, később az ikonfal mögött baloldalt elhelyezkedő – *protézisz*ben volt, ahol a *proszkomídia* (a szent adományok előkészülete) zajlott. Ahhoz hasonlóan, ahogy a *Vir Dolorum* az oltár predellájára került Nyugaton, a *Vo grobe plotszki* az orosz templomokban az előkészület asztalának (zsertvennyik) alsó részén helyezkedett el. Ilyenformán a halott Krisztus képe a liturgia középpontjában álló áldozathozatal értelmére emlékeztetett: az Üdvözítőnek haláltól megváltó halálára. Feltehetően Nyugaton is bizánci hatásra terjedt el a *Vir Dolorum*-kompozíciók antipendiumra (az oltárt a hívekkel szemben lévő oldalon csaknem aljáig borító terítőkendőkre) helyezése, mint az a velencei Szent Márk-székesegyház ezüstoltárán látható. Oroszországban utóbb a nagypénteki liturgia részévé vált a *Krisztus a koporsóban testi valójában* ikon kendőn való kihelyezése (újabb utalás a halotti lepelre), hogy a hívek tiszteletadó csókkal illethessék, mint általában a tituláris – az adott ünnepnapnak nevet adó – ikonokat.

4

A *Krisztus a koporsóban* ikon mégsem a „halott Krisztus” *ikonja*, nem Krisztus holttestét „ábrázolja”. Az ikon eleve nem „ábrázol”, hanem szellemileg (és nem másként) jelenvalóvá teszi Istent, mintegy

„elhúzza” a jelenségvilág függönyét az igazi világra néző ablak elöl. Másrészt az, ami ilyen módon feltáruul az ikon tükrében, nem a halál birtokává vált, hanem éppen a haláltól megszabadított testi alak. (A „*lik*” ikonteológiai fogalma végső soron így is értelmezhető: a haláltól, vagyis minden ideiglenestől, anyagitól, mulandótól megszabadult testi alak). Ezt egyébként önmagában is kellőképpen mutatja, hogy az *Akra Tapeinószisz* semmiben nem különbözik más ikonoktól a festészeti kifejezőeszközök és azok használati módja tekintetében. Itt is a nem-teremtett fényt szimbolizáló arany háttérből emelkedik ki a „halott Jézus” alakja, itt is frontális az ábrázolás, itt sem vet árnyékot sem az alak, sem a tárgyak, itt is a fordított perspektíva ikonográfiai törvénye érvényesül, a test látható képe pontosan olyan mértékben stilizált, mint bármely ikonon, és a színek szimbolikája sem más.

Éppen ezért Viktor I. Stoichita román művészettörténész kiváló ekphrászisz-elemzésében van némi pontatlanság, amikor a Dosztojevszkij *Félkegyelműjében* többször is idézett nevezetes Holbeinkép kapcsán ezt írja: „paradox módon az ortodox neveltetésű Dosztojevszkij egyetlen szóval sem említi a halott Krisztus keleti ábrázolásait” (Viktor I. Stoichita: *Egy félkegyelmű Svájcban: képleírás Dosztojevszkijnél*, in: *Narratívák 1*. Kijarat Kiadó, 1998, 59–74). Persze, hogy szóval sem említi, mivel nincs mit megemlítenie. A „halott Krisztus” ugyanis az ikonokon nem *halott Krisztusként* jelenik meg. Nem arról van szó, hogy a *triduum mortis* ne lenne valóságos testi halál, hanem arról, hogy az igazi realitás nem ez. Az ikonon minden „feltámadás-módban” van, még a halál és a halott is.

A halál állapotában megjelenő Krisztus képén pontosan olyan módon és olyan „mértékben” adnak helyet a valóságos testi halálnak, a ptóma-állapotnak, ahogyan és amilyen „mértékben” az a nagypénteki liturgiában elengedhetetlen, vagyis mindig a feltámadás perspektívájából, a haláltalanságot elővételezve, sohasem ragadva ki a holttestet üdvörtörténeti kontextusából, sohasem az izolált halott testre redukálva a képet, sohasem hullaként jelenítve meg a „halott Krisztust”. Ikonon csak a haláltalanná vált test jelenhet meg, még akkor is, ha a halál állapotában látjuk. A halál nem igazi realitás, márpedig az ikonon csakis az igazi realitás jelenhet meg, méghozzá nem abban az értelemben, hogy megfeszítik, hanem abban az apokaliptikus értelemben, hogy leplezetlenné válik. Dosztojevszkijnek és hősének megrendülése Holbein *Halott Krisztusa* előtt épp abból fakad, hogy a képen – az „Isten halott” új, modern világállapotát hűen kifejező módon, de a

régi vallási világállapotban kitartó ortodox hívó létalapját rendítve meg – éppen a halál jelenik meg igazi realitásként. Hogyan lehetséges ez, ha egyszer ikon (márpedig az a kép, amelyen Jézus megjelenik, az ortodox hívó számára ikon) és a holttest vagy hulla naturalisztikus képe kizárják egymást?

Az *Akra Tapeinoszisz* – mint már az ikon görög neve és későbbi orosz neveinek hosszú sora is mutatja: *Hriszt vo grobe; Uninyije/Szmirenyije nasevo Boga; Nye ridaj Mene Matyi; Car Szlavi; Szhozgyenie; Sznyatyije* – nyilvánvalóan nem a halott Krisztus, nem a holttest, nem a hulla ikonja. Ilyen nincs és nem is lehetséges. Az ikon ontológiai lényegével ellentétes a halál minden olyan ábrázolása, amely nem a halál végső eltörlésének, a halál érvénytelenné válásának pecsétjét viseli magán. Vagy van ikon, és akkor nincs halál, vagy van halál, és akkor nem lehetséges ikon.

A halott Jézus Krisztus mint hulla – ikonon kép-ontológiai értelemben vett *contradictio in adjecto*. „A kenethozó asszonyok előtt a sírnál megjelenő angyal ezeket mondá: / A kenetek a halottakat illetik; / Krisztus az enyészettől idegen maradt.” (In: *Dicsérjétek az Urat!* Nyíregyháza, 1994, 364) Ez azonban nem a testi halál valóságosságának tagadását jelenti. A görög *ptóma* (hulla) szó éppúgy a halál valóságos testiségét emeli ki, mint a *szarx* (hústest) a Logosz-Isten (a második isteni személy, a Fiú-Isten) hús-vér megtestesülésének valóságosságát. De ezen túlmenően a *ptóma* szó jelentésvi-

lágának sokrétűségével (esés, bukás, aláhullás, holttest, hulla, rom, omladék, akárcsak a magyar *hullani, hullás, hulladék* szavakkal rokon *hulla* szó – gondoljunk Arany János borzadályt játékkal ellenpontozó nagy-szerű leleményére: „mint hulla a hulla!” a *Szondi két apródjában* – vagy az orosz tetem, dögtetem jelentésű *padal*, amely a ‘hullani, esni’ jelentésű *padaty, paszty/upaszty* szavak rokona) egyben a Megváltó aláhullására, bukására, a mélypontra, a legmélyebb alázatra is utal.

5

Az *Akra Tapeinoszisz*, amelyen a „halott Krisztus”, a testté lett Isten testi halála látható, egyáltalán nem törli meg az ikon ontológiáját, és nem tér el az igazi realitás megjelenésének általános esztétikai és különös ikonográfiai kifejezésétől. A test halálára az *Akra Tapeinoszisz*on ikonográfia-
ilag nem a naturalisztikusan ábrázolt hullaállapot, hanem csak a test

fedetlensége, ruhátlansága utal. (Egyébként ugyanis az emberi természet részét képező és szintén feltámasztásra méltó testiséget ikonon – a fénylő ruhába burkolt test egészével ellentétben – a szabadon hagyott *kézfejek és lábfejek* szimbolizálják, ilyenkor persze már az átváltozott test jelentésében.)

Az *Akra Tapeinoszisz* ikon jelentése valahogy így lenne összefoglalható: *Krisztus halott, tehát nincs többé halál*. Innen nézve már nem olyan meglepő, miért váltott ki kétségbeesést az ortodox ikonokon sok „halott Krisztust” látott Dosztojevszkijből Holbein *Halott Krisztusa*. Az ikonon ugyanis mindig azt is láthatta, amit nem látott: hogy nincs halál. Holbein képén viszont nem láthatott tovább annál, amit látott: a halálnál. Ez a „halott Krisztus” tehát nem az a halott Krisztus (Krisztus holtteste), amely Holbein képén látható, eleve nem egy művész által, modell után létrehozott festmény, amely előtt Bazelben a hívő (vagy legalábbis nagyon hinni akaró) Dosztojevszkij kis híján epileptikus rohamot kapott, regényhőse, Miskin herceg pedig kétségbeesésében szinte indulatba jön: „ennek a képnek a láttára némelyik ember még a hitét is elveszítheti!” (F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű*. Magyar Helikon, 1960, 451).

Ugyanez az indulatos felkiáltás a kép részletező bemutatásakor csendesebb, töprengőbb megfogalmazásban így hangzik: „De fürcsa, hogy ha valaki ennek a halálra kínt embernek a *hulláját* nézi, akkor egy különös és érdekes kérdés vetődik fel

benne: ha pontosan *ugyanilyen hullát láttak* a tanítványai, a jövődéli főapostolai (márpedig okvetlenül pontosan ilyennek kellett lennie), ha *ilyenek látták* az asszonyok, akik elkísérték, és ott álltak a keresztnél, meg mindenki, aki hitt benne és imádta őt, akkor *hogyan hihették egy ilyen holttest láttán, hogy ez a vértanú feltámad?* Önkéntelenül az a gondolatunk támad, hogy ha ilyen borzalmas a halál, és *ha ennyire erősek a természet törvényei, akkor hogyan lehet legyőzni őket?* Hogyan lehet legyőzni őket, amikor még az sem tudta legyőzni, aki életében a természetet többször is legyőzte, akinek engedelmeskedett a természet, aki azt kiáltotta: »Talitha kumi!« – és a leányzó felkelt, »Lázár, gyere be!« – és a halott kijött?» (I. m. 466–467) Ilyen kérdések persze csak *ortodox* keresztényben fogalmazódhatnak meg Holbein festménye láttán. Az ő hitének ugyanis a kép valósággal fundamentumát alkotja. Számára a kép nem kegyes vagy didaktikus illusztráció, nem a szuverén művészi képzelőerő alkotása, hanem az igaz realitás feltárulása, amely a két világot újraegyesíti, és ekként Isten valóságos megtestesülésének és valóságos testi feltámadásának *tanúbizonyosága*. De ha igaz, hogy Holbein *Halott Krisztusa* láttán némelyek még a hitüket is elveszíthetik, akkor az is igaz, hogy az *Akra Tapeinószisz (Hrisztosz vo grobe plotszki)* láttán megerősíthetik, sőt talán még vissza is szerezhetik azt.

Szilágyi Ákos

RÁKOS SÁNDOR

Betegágyból a halott Szabó Lőrinchez

féltél te is tudom de úrrá lettél
szorító félelmeiden
mikor szíved görcsölt a rémülettől
láttad magad kívülről idegen

szemmel is mint egy lábad előtt rángó
bogarat (kínja már emberivé
magasodik) a közönyös világból
szabadulva Örök Semmibe lép

halott mester ima helyett ha félek
gyöngeségem téged Bölcsét idéz meg
tanulni vágyván példádból halált

megvető (drága áron vett) nyugalmat
elkotródnak a gyávító hatalmak
attól aki önmagára talált

József Attila „gazdag” szenvedései

*„A kínhoz kötnek kemény kötelek,
be vagyok fonva minden oldalon
és nem lelem a csomót, amelyet
egy rántással meg kéne oldanom.*

*És szenvedek, de nem lesz kegyelem,
ha megszabadít, aki egy velem, –
amazon lesz minden fájdalom.”*

József Attila költői szótárában a kín, a fájdalom, a szenvedés: alapszavak – különösen élete utolsó esztendeiben. Stoll Béla textológus összefüggésbe hozza ezt a verset az 1937. június 16-án Flórának írt levele egyik utalásával: „Úgy is mondhatnám, kedveském, hogy Gullivert, amíg aludt, lekötötték a liliputiak. Hát most majd föltá-páskodom”.

Lehetséges, hogy ennek a költeménynek valóban volt konkrét, vizuális előképe vagy élményforrása – de József Attilánál és a többi „szenvedés-orientált” költőnél hiba volna minden panaszverset tényszerűen dokumentálható, ihlető életrajzi forrásra visszavezetni. Igaza volt Kosztolányi Dezsőnek, amikor azt írta: „Ha a költőnek torokgyulladásra van, elvárják tőle, hogy a rákövetkező héten verset írjon a torokgyulladásról”, de azt kétségkívül maga sem tagadta, hogy az érzékeny, lelkileg sebezhető művészek pszichikai alkatát – szenvedésre és részvételre való képességét – a kora gyermekkorban rögzült, elfeledettnek tűnő, de tudattalanul mégis ható traumák, kínzó hiányélmények formálják.

József Attila életrajzának ismeretében jól nyomon követhetők a gyermekkori hányattatások: az apa eltűnése, a részleges, majd teljes anyahiány, a lelencsors, majd az árvaság; a megtúrtság érzése, a sehová sem tartozás, a pubertáskori zavarok, a rossz kudarctűrő képesség, a magára utaltságból és alárendelt helyzetéből fakadó önérvényesítési vágy és kompenzációs önértéktengés, a szüntelen támaszkeresési és az ezzel egyidejű felülkerekedési vágy. Mindez meglehetősen labilis, ambivalens személyiséggé gyúrta a költőt. A gyermek- és kamasz-korban megkísérelt öngyilkosságok, a kimagasló teljesítményeket követő kimerültségérzések, a gyakori kedélyzavarok már középiskolásként pszichésen labilis személyiségnek mutatják József Attilát. Talán azért is, mert a drasztikus kisgyermekkorai élmények – különösen öcsödi tapasztalatai: hogy egyik percről a másikra, minden megmagyarázható ok nélkül, bármi az ellenkezőjére fordulhat – korán aláásták érzelmi biztonságát.

Nélkülözéseiről eleinte csak bizalmasainak, pártfogóinak beszélt. Juhász Gyula, a makói gimnazista első verseskötetéhez (*Szépség koldusa*, 1922) előszót író szegedi lírikus nem véletlenül hivatkozott az „Isten kegyelméből való költő” vitathatatlan tehetsége mellett hányatott sorsára, megpróbáltatásaira: „Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott génusz volt, amely Csokonait és Petőfit – dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben – a cudar és átkozott nélkülözés kőpárnáin és szalmavackán sem hagyta cserben. Ma költőnek lenni megint áldozat és mártírium is egy kicsit, szegény költőnek lenni – bár ez talán pleonazmus – különösen az.”

József Attila a költészet (a kimondás) révén valószínűsítő tényként realizálta – s ezáltal más dimenzióba helyezte, ellensúlyozta, elviselhetővé tette – mindazt, ami oly sok szenvedést okozott számára: árvaságát, otthontalanságát, idegenségérzetét. Mással összetéveszthetetlen, karakteres önarcképet tulajdonképpen a nélkülözései alapján festetett le: „Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsöm, se szemfedőm, / se sókom, se szeretőm” (*Tiszta szívvel*, 1925) – és ezzel a „világhiányt” panaszoló versével szerezte a legtöbb hívet és ellenséget.

A húszéves költő – akiben tudattalanul még jól működött a Freud által kínterületi-kéjkeresési ösztönnek nevezett törekvés – természetesen igyekezett elfojtani, eltemetni, „szublimálni” mostoha gyermekkorának elkeserítő élményeit, s életrevalósága jelének tekintette, hogy kalandregénybe illő viszon tagságai ellenére sikerült kitartania céljai mellett. Ekkoriban még szívesen állt modellt saját, senki máséhoz nem hasonlítható, eleven emlékművéhez, büszkén ecsetelve, mi mindent végigcsinált már életében. Küzdelmes életútját sikeres próbatételek sorozataként, a pikareszk regények mozgalmas epizódjaiként igyekezett beállítani a róla készült újságcikkekben. Szinte kérkedett a nyomorával, melyet – barátja és későbbi életrajzírója, Németh Andor szerint – „költészetével tündérvilággá alakított át”. Ő volt az „új magyar költő, akinek élte Jack Londonéval vetekedik”, s aki „volt kanász, szárazdajka, fahordó, kenyeres, cukrászfiú, hajósinas, kukoricacsósz, mezei napszámos, bankhivatalnok, könyvügynök, egyleti szolga, házitanító és újra rikkancs. Próbált meghalni: lúgkővel, gázzal, kötéllel, bicskával, méreggel és vonatelgázolással. Huszonhárom éves”.

Az önnön legendáját idejében megalapozó költő idegrendszerét valójában alaposan megviselte az örökös „kíntemetés” – erről Cserépfalvi Imre, Jó-

zsef Attila barátja (s későbbi kiadója) számolt be 1926–27-es párizsi emlékei alapján *Egy könyvkidó feljegyzései* című kötetében.

„Attila kezdte a szívét könnyíteni azzal, hogy beszélt a gyámjával, Makai Ödönnel fennálló konfliktusáról [...]. A pénzküldemények, amikre számított, nem jöttek meg idejében, gyakran napokig nem volt egy fillérje sem. Idegeire ment az a mindennapi postás-lesés. A konfliktus mélyén az rejtőzött, hogy Attila tudatában élénken élt származása: proletár szülők árva gyermeke – míg Ödön intellektuel polgár; elképzelhetetlennek tartotta, hogy egyformán, ugyanazon szögből nézzék a világot, egyforma etikájuk, egyforma moráljuk legyen. Ő úgy találta, hogy Ödön – akiről elismerte ugyan, hogy nagyon sokat tett érte – morálisan lekötölte őt. S a baj ott kezdődött, hogy Ödön állandóan a saját morálja szerint szerette volna Attilát az életbe bevezetni, hogy jó, nyugodt, biztos egzisztenciát verkedjen ki magának, s úgy cselekedjen, ahogyan ő azt elgondolja, mint tapasztalt ügyvéd és művelt ember. Attila pedig ezt az elképzelést nem jól fogadta. Nem tartotta etikusnak, ő nem követhette Ödön elképzeléseit. S azt gondolta, hogy a pénzküldemény elmaradásával Ödön büntetni akarja őt.”

A mostoha-családi körben először megtapasztalt egzisztenciális kiszolgáltatottság érzése felnőttként is elkísérte és folyamatosan nyomasztotta a költőt, hiszen élete végéig mecénások segélyeire szorult. Cserépfalvinak annak idején azt is kifejtette, miért nem akar megélhetését biztosító munkát vállalni: „Csendesén, szelíden magyarázta, hogy ő nem neo-

fita, ő beleszületett a proletársorsba, évekig mint menhelyi gyerek nevelkedett, négy-öt évesen már libapásztor volt, s kegyetlenül bántak vele. Később ferencvárosi utcagyerekként árult vizet, forgót, újságot, különféle mesterségeket űzött. Ő nem akar már »vizet árulni« – költő akar lenni; ezután csak verset ír. Nem maradt már másra energiája, csak a költői elhivatottságra.”

A lélek elviselhetetlen terhei ekkoriban már testi szenvedésekben is megnyilvánultak. A Sorbonne-on tanuló egyetemista mind gyakrabban számolt be Jolán nővéreinek írt leveleiben gyomorfájdalmairól, melyet az örökös pénztelenség miatti éhezés, a bohém-szertelen életmód és az „eltartójának” való kiszolgáltatottság okozta aggodalom idézhetett elő.

Rendkívül megviselték a költőt a betegségtünetek, s bármilyen áldozatra kész volt a gyógyulás érdekében. „Gyomorhajjal nem vagyok hajlandó élni, de alávetem magam akár egy másfél éves szigorú kúrának” – fogadkozott nővéreinek 1927 tavaszán, miután a gyakori koplalás következtében kialakult kór tüneteit felsorolta. (Évek múltán folyton kiújuló gyomorpanaszai miatt került kapcsolatba első analitikusával, a Szegedről ismert dr. Rapaport Samuval is, aki korábban Juhász Gyulát, fölfedező mesterét analizálta, s „a gyomor Freudjának” tartotta magát.)

Időközben súlyos lelki megrázkódtatásként élte át, hogy Vágó Márta iránti szerelme és házassági terve kudarcos véget ért. A csalódott költő látszólag kiiktatta költészetéből a szenvedés témáját, s ezúttal is titkos erőforrássá alakította át lelki sebzettségét. Miután szertefoszlott családalapítási, önállósulási terve, a zsenge kora óta „bensejéből vezérelt” gyermek módszerével, mágikus erőforráshoz folyamodva próbálta földolgozni lelki traumáját. Bajuszt növesztett, akárcsak egykor az apja, s e férfias dísszel eltűnt arcáról az a hamvas, kisfiús báj, amellyel Mártát és korábbi szerelmeit, női rajongóit magához vonzotta. Magára öltötte a „meglett ember” maszkját, amelyhez ezután élete végéig ragaszkodott.

Nemcsak a külsején, hanem lelkivilágán és gondolkodásmódján is látványos nyomot hagytak a történetek. A szerelmi bánat utókezelésére szolgáló balatonlellei szanatóriumból távozva új irányt szabott szellemi tájékozódásának. Társadalmi érvényű magyarázatokat keresett magánbajaira; erőnek erejével feledtette magával, egyúttal átértékelte, társadalmi dimenzióba helyezte korábbi sérelmeit. „Egy jómódú leányt szerettem, / osztálya elragadta tőlem” – írta 1930-ban *Végül* című verse átdolgozott változatában. S igyekezett Márta emlékét is eltemetni magában, olyan mélyre, amilyenre csak képes volt.

A továbbiakban olyan asszonyhoz kívánta kötni az életét, aki öntörvényű, erős, beton-biztosan mel-

lette áll, szabályos házasesetre alkalmas, és társadalmi osztálykülönbségek sem tátongnak köztük. Ekkoriban lett élettársa Szántó Judit, a Moszkvába emigrált munkásköltő, Hidas Antal – eredeti nevén Szántó Gyula – elvált felesége, akivel végre szociálisan egyenrangúnak érezhette magát. Családalapításra készült, költőként és férfiként is meg akarta állni a helyét. Ezért csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, ahol új Petőfiként, a proletárforradalom költőjének közéleti szerepében is hasznossá tehetette magát.

De a magánéleti problémák, s velük együtt a gyomorpanaszok – elsősorban a költő szexuális zavarai és kettejük intellektuális különbözősége miatt – nem múltak el, sőt erősödtek a Judittal kötött élettársi szövetségben. Ezért jelentkezett – elsősorban öngyógyítási szándékkal, egyúttal a lelki szenvedések okaira is kíváncsian – pszichoanalitikus kezelésre dr. Rapaport Samunál, az orvos pedig a honorárium fejében vele stilizáltatta *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása* (1931) című könyvét. A kötet olvasószerkesztőjeként József Attila alaposan megismerte Freud, Ferenczi, Jung és követőik tudományát, s mind nagyobb fontosságot tulajdonított a lélekelemzésnek, melyet a maga osztályharcos módján értelmezett: a marxi és freudi elmélet szintetizálásával előkészített társadalmi forradalom révén látta megvalósulni a társadalmi harmóniát.

„...Föl a szivvel,
füstöljön odafönt!
Mig megvilágosúl gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...”
(*A város peremén*, 1933 nyara)

Mind mélyebbre hatolt saját szenvedéstörténetébe is. Az 1934-ben végleges formát öltött *Eszmélet* című, tizenkét önálló szakaszból álló gondolati költeménye már a freudi pszichoanalízis által bevezetett fogalmak élményszerű megéléséről tanúskodik.

„Im itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ – ég, hevül
s te lelkedet érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad –
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat,
melybe háziúr települ.”

Analitikus élményei hatására mind kényszeresebben kezdte földélni, sőt újraélni: mennyire szenvedett egykor érzelmi nélkülözéseitől. Csakhamar ráébredt, hogy ha a gyermekkori és a jelenlegi

idősiket egymásra vetíti, a pszichoanalitikus kezelés során föltámasztott, újraélt traumák érzékeltetésével felfokozott hangerővel és elsöprő dinamikával szólalhatnak meg – Kosztolányi után szabadon – a felnőtt férfiban továbbélő „szegény kisgyermek panaszai”.

Így hozta világra egyre hangosabban szeretetért rimánkodó, artikulálatlan fájdalomverseit. *Egy kisgyerek sír* című, 1933 januárjában publikált versében aktuális lelkiállapotát vetítette rá a magatehetetlen, a felnőtteknek kiszolgáltatott gyermekre – valahai önmagára –, aki „vergődik”, „könnyezik”, „vinnyog” és „sikoltozik”, mert magára hagyták, és fél egyedül a sötét szoba sarkában.

A *Mama* című versben felidézett, sorsára hagyott kis kölyök – aki a bánattól fuldokló felnőttben tovább él – „ordít” és „toporzékol”, mert anyja ahelyett, hogy vele foglalkozna, mások szennyes ruhájának tisztítására – a megélhetésükre – koncentrált. A *Kései siratóban* a gyermeki énjével azonosuló felnőtt veszíti el a fejét, és káromló indulattal tesz szemrehányást rég porrá vált anyjának megbocsáthatatlan bűnéért, amiért halálával cserbenhagyta fiát. *Iszonyat* című versében pedig már-már mazochista kéjjel azonosul egy magatehetetlen csecsemővel, akire anyja helyett hét éves nővére vigyáz, s naphosszat sadista látszatetetési „játékkal” kínozza, miközben a félhomályos szoba-konyha „nyögéstől”, „üvöltéstől”, „hápogástól”, „vinnyogástól” hangos. Az egykori megaláztatások ellen utólag, felnőttként lázadó költő a Gyömrői Edit-kezelés időszakában már fülrepszító hangerővel panaszkodik és követelődzik az anyjával azonosított analitikusnőnek címezve átkait: „*Te rongy, aki szeretni gyáva vagy*” – „*Nagyon fáj!*” – „*Jaj, szeresetek szilajon!*”

A lírai képzeletjátékokban látszólag elvesző költő – míg fokozódó intenzitással tapasztalta meg a felnőtteknek kiszolgáltatott gyermek függő viszonyát – identitása társadalmi vetületében ugyanezt a relációt azonosította s fordította át a szociálpszichológia és a társadalompolitika nyelvére. Freudomarxista törekvéseinek ugyanez a viszony volt az alapja, hiszen a párhuzam kézenfekvő volt: az elnyomott és kizsákmányolt proletariátus alárendelt, megalázott helyzetében éppúgy szenvedett, mint a szeretethiányt vadsággal vagy meghunyászkodással kompenzáló-leplező gyerekek a rajtuk uralkodó felnőttek mostoha bánásmódjától. József Attila „az új század új tudományától” – ahogyan akkoriban a pszichoanalízist emlegették – az egzisztenciális függőségből szabadulni vágyó tömegek öntudatosodását és a társadalmi neurozisos gyógyítását remélte.

1936-tól a jóra és igazságra vezető „szép szó” már „testet öltött érv” a költő kezében. Ráolvasás, szóvarázslat helyett a *Szép Szó* szerkesztőjeként az

érvelés, a meggyőzés művészetét gyakorolta. Ám a varázstalanított világ megismeréséhez is a mágikushoz hasonló hatású, racionális eszközt talált a pszichoanalízisben. Freud tanát mindinkább a világot teljességében föltáró varázstudománynak tekintette, amolyan negatív mágiának, mely maga is csodákra képes, hiszen az elfojtott, eltemetett traumák, az egykori lelki megrázkódtatások tudatosításával meggyógyíthatók a lelki betegségek, és szebbé, harmonikusabbá, élhetőbbé tehető a rideg gazdasági törvények igazgatta „vas-világ”, amelynek a rendjébe ő maga képtelen volt beilleszkedni.

Utolsó éveiben már szenvedélyes, önmagán kísérletező orvos módjára hatolt le újra meg újra a „mélységesen mély múlt kútjába”, hogy a homályba vesző tudattalan szférájából kibányássza a tudatos énje számára nélkülözhetetlen emlékeket, motívumokat. A „pokolra szállás” költői hozadéka miatt volt szüksége a módszeres emlékezésre, hiszen így képszerű és dramatizált formában tárultak föl előtte a racionális megismeréstől elrejtőző emlékek. Az „önnön eredetére” és elfelejtett gyermekkori sérelmeire kíváncsi költő azonban csak mazochista szenvedéllyel, fájdalmas önerőszak révén férkőzhetett közel énje rejtőzködő, alsó tartományához.

Legmélyebbre 1936 májusában ereszkedett lelke és sorsa labirintusába. Két nappal azután, hogy hírét vette: Olivecrona professzor Stockholmban eltávolította Karinthy Frigyes agydaganatát, uta-

zásra indult saját koponyája belsejében. A *Szabad-ötletek jegyzékének* írója belső tükörben próbálta kivetíteni lélekműködését, hogy szembenézhesen szocializációtól mentes, nyers ösztönlényével – de az automatikus írással készült jegyzék elolvasása után sem lett okosabb – csak azt tudatosíthatta, milyen „végtelenül áhítózik a szeretetre”.

Van a jegyzékben egy olyan mondat, amelyről nehéz eldönteni, milyen készletéből toltult a költő tollára: „mindenki elhitte hogy annyit szenvedtem.” Első olvasatra ez a sor egy hazug ember ön-reflexiójának tűnik, aki azon örvendezik, milyen sikeresen becsapta kortársait állandó panaszkodásával. Jobban belegondolva azonban ez a mondat voltaképpen a megelégedés hangján szól, hiszen azt regisztrálja, hogy hitelt érdemlőnek ítélték olvasói a pokoljáró beszámolóit. És ha a verseket is elolvassuk – nemcsak a költői kommentárt –, akár tanúskodni is hajlandóak lennénk, hogy a szenvedéstörténet hitelét igazolhassuk.

Hiszen a Mamát káromolva visszakövetelő *Kései sirató* vagy a *Nagyon fáj* – a „szeretni gyáva” Gyömrői Edithhez írt átkozódó panaszvers – éppen onnan kapják elsöprő lírai töltetüket, hogy a költő életrajzilag is hitelesített fájdalmit, veszteségérzését fogalmazza meg, az ösztönök nyelvén – a lélekelemzés tapasztalatait tudatosan felhasználó drámai ábrázolásban. József Attila 1934–36 között már ura volt önnön tudattalanjának: ismerte, pontosan értelmezte, kiaknázta és már-már „lekottázta” spontán föltárulót, a gyereksírás hangján megelevenedő, akusztikus emlékeit. Nem kétséges: önnön médiumaként nyilvánult meg e kései verseiben.

A Gyömrői-szerelem végelszámolásának szánt, *Nagyon fáj* című, kétségbeesetten panaszkodó-átkozódó, lávaindulatú költemény fennmaradt kéziratának írásképe arról tanúskodik, hogy József Attila Edit-ciklusának fináléja nagyon is fegyelmezett, kivételes műgonddal született. Amikor a vers megszületése utáni éjszaka telefonon felolvasta barátainak frissen elkészült művét, néha többször is, ugyanazon a kísérteties alaphangon – bevallotta nekik, hogy a kiszolgáltatottság rettenetét akarta megírni: „A poklot, dalban elbeszélve. Addig rossz csak, míg ki nem jön az emberből – mondta szerkesztőtársának, Ignótus Pálnak. – Most már minden rendben van, megszülettem, megyek lefeküdni.”

A képzelet birodalmában otthonos, a realitások talaján azonban minduntalan megbotló költő élete végén, a Siesta Szanatórium betegeként, rendkívül szemléletesen és pontosan rögzítette mentális jellegzetességeit: „Éles eszűnek tudtam magamat, ki az elvont fogalmak hazájában könnyen honára lel; képzelő tehetséggel megáldottnak (sokszor megvertnek) gondoltam, ki képek között úgy tűnik el, mint lombos erdő zöld remegései közt a megriadt madár. De a valóságos életben teljesen tanácstala-

nul álltam. Nem éreztem kapcsolatot eszméim és életem, elmém és ösztöneim, tudásom és vágyaim között. Tisztában voltam azzal, hogy egy téveszméiből rendszert építő paranoid lényhez hasonlítok, s hogy mégsem vagyok elmebeteg [...], mert ez az eszmerendszer úgy megfelelt a valóságnak, mint egy többé-kevésbé pontos térkép az ábrázolt földdarabnak.”

József Attila pszichoanalitikus írásait több évtizede orvosok, pszichológusok, irodalmárok tanulmányozzák, hogy e páratlan önelemzésekből írójuk mentális betegségére következtessenek. A skizofrénia diagnózisát fölváltotta a borderline szindróma – a pszichiáterek nyelvén. Holott a költő egész élete és lényé nyitott könyv előttünk. Megírta: maga is tisztában volt azzal, hogy „egy téveszméiből rendszert építő paranoid lényhez” hasonlít, mégsem elmebeteg. El kellene végre hinnünk neki saját diagnózisát.

„Nem dicső harcban, nem szelíd kötélben, / de ágyban végzem, néha ezt remélem” – írta 1936 végi számadásversében. (*Kész a leltár*). S noha a vég valamikori bekövetkeztén kívül semmiben sem lehetett bizonyos, „csalás nélkül” szembe tudott nézni e kikerülhetetlen sorstényezővel. „Éltem – és ebbe más is belehalt már.” Ez a végsőig tömörített életfilozófia a legegységesebb érvényű életút-jelentés, amelyet költő valaha leírt, valamennyi szenvedő halandó – az egész emberiség – alapvető létélményét megfogalmazva.

Valachi Anna

JÓZSEF ATTILA

Meghalt Juhász Gyula

Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt

szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelte kín e földi tájon,
mely békén nyitja, lám, a sírt.

Mit mondjak most? Hogy ég veled?
Hogy rég megölt a képzelet?
Még nő szép szakállad s hajad.

Fölmondjuk sok szép versedet.
Mosdatnak most. Anyád sirat
s társadtól jön egy sírirat.

Válságról és rendről

– részlet Orsós László Jakab Balassa Péterrel készült interjújából –

– Azt mondtad egyszer, hogy az európai irodalom összes transzcendens vállalkozása a szerelmet hívja szövetségesül.

– Az élet masszív, nagyon is földi, nagyon is materiális sűrűségének egyik nagy megtapasztalása a szerelem. Hihetetlen dolog, hihetlenebb, mint a Szentháromság meg az angyalok, hogy ez van egyáltalán. Az „agresszív, csúcsragadozó majomnak”, ennek a többek szerint programozási hibának: az embernek igazi hogyléte nyílik meg benne. Képes egy olyan szerelemre, amire a valóságos majom nem képes, vágyakozásának szerelmi végtelensége az örökkévalóra nyitja ki, hogy soha nincs vége semminek. Roppant problémája az európai kultúrának – amit a szexuális forradalom csak felerősített, és nem oldott meg, sőt még tovább rontott – az égi és a földi szerelem kettéválasztása. Ez jellegzetes keresztény tradíció, de azt hiszem, hogy a kereszténység keresztények általi félreértése inkább. Ez is egy olyan bipolaritás, amiben nem hiszek. *Jézus* a test templomáról beszél többször is, tehát annak a burkában „ülő” valamit tapasztaljuk meg: a lélek égi halhatatlanságát a test által. Ezt mindenki, aki volt igazán szerelmes – s ez nagyon ritkán van az életben, de ha csak egyszer is volt, akkor nagyon jól áll

az ember –, megtapasztalja ezt a „testi” transzcendenciát. Profánra lefordítva ez a meghalás transzcendenciájához is hasonló, az együtt levésnek és az együtt vagyunknak egy olyan fantasztikus testilelkisége, amihez fogható tapasztalat tulajdonképpen nincs is. Az, hogy két ember egy test bizonyos pillanatokban, amelyekben a lélek személyessége megszűnik, s az eltűnésben találunk magunkra: itt elakad a szavam, és jó így nekem. Más kérdés, hogy ezzel mindig összefügg a másik oldala: hogy a szerelem totális szenvedés, maga a gyötrelem még az ekstázisban is. Nem különbözik ebben az arcában más egyébtől, ahogy a hit teszi. Ez azt jelenti, hogy egyrészt abszolút önmagunk vagyunk a szerelemben, mert távol kerülünk magunktól; olyannyira, amennyire máskor soha. Másrészt ez így kifordulás is, rémült megtapasztalása annak, mik is vagyunk. Ez a legveszélyesebb állapot, azt hiszem. Nagyon közel van mindenhez, ami jó is és rossz is, a hatalomhoz és az agresszióhoz, a színházhoz és a ze-

néhez, gonoszhoz és üdvöshöz; mert hiszen nagyon közel van a valódihoz. Talán nem lehet benne élni, de talán nem szabad nélküle élni. Olyan ez, mint az egyenlőség „szociális” misztériuma. Amikor ezt a szenvedésdimenziót emelem ki, akkor az emberi létezés sűrűtménye van benne, ami szenvedésteli. Ettől azonban én nem vagyok elkeseredve, s nem érzem komorságnak. Annak a szinonimája csupán, hogy érzékelem: vagyok. Sz szenvedek, tehát vagyok. És ebben a szenvedésben semmi hazugságot nem érzek, hiszen sokszor nehéz megkülönböztetni az örömtől.

– *Milyennek érzékeled ezt a jelent?*

– Nem gondolom, amit nagyon sokan mondanak, hogy ez a világ vagy ez a Föld valamiképpen a vég állapotában van. Azt gondolom, a történelem alapszerkezete vagy az emberi természet történetének az alapszerkezete mindig hasonló elemekből tevődik össze, esik szét. Ha nem is történik mindig ugyanaz, de mindig sok hasonló dolog is történik. Ez nem azt jelenti, hogy két vagy három alapeleme van az emberi történelemnek, hanem hogy rengeteg alapeleme van. Ezért nem hiszem, hogy az ezredvégen mindennek vége. A véghez mindig hozzátartozik a kezdet. Nekem az az érzésem, hogy mélyponton vagyunk, ami

elképesztő követelményeket állít az emberi lény elé, a gondolkodás, az ötlet elképesztő önfelülmúló épségét, mert a mélypont az új tisztánlátást, újraértelmezést, új világosság lehetőségét is megnyitja. Azt látom például, hogy a szenvedés vagy a halál kiiktatása nem lehet programja az emberi lénynek, mert ez a legnagyobb, halálos hazugságok egyike. Ez a technikai civilizáció kimondatlanul a szenvedés legyőzését tűzte ki céljául. Tehát azt, hogy ne érzékeljük az életet. Ez is a mélypont természetrajzához tartozik, meg a felismerése is. Az életet a szenvedés és a halál tudatán keresztül érzékeljük, és hogyha ezt kikapcsoljuk, akkor ebből egy elmebeteg emberi lény bontakozna ki, vannak rá példák. A másik gond pedig az, ami elé a sebesség növelésének és a tárgyi gazdagság megszerzésének követelménye s e követeléshez való irreális alkalmazkodás állít minket. A viszonylag természetes életfeltételeink végleges felmorzsolása folyik, és ezt én régi baloldali ösztönnel összefüggésbe hozom azzal, hogy

a tőke nem ismer határokat. Itt pofonegyszerű és primitív, sötéten kimondatlan dolgokról, blöffről és csalásról van szó. Meg kell tanulnia az embernek, hogyan lehet lelassulni; hogyan lehet kontraszttempót felvenni ezzel szemben. Nehezen mond ilyet az ember, de úgy tűnik, hogy a Föld lakosai egy ropant adaptációs folyamatban és krízisben vannak. Ez olyan átállás, méghozzá nagyon gyors tempójú, amilyen még nem volt, ez a mélypont. De nem végpont. Inkább elviselhetetlenül válságos kezdetnek nevezném.

– *Látsz-e mégis reményt keltő törekvéseket?*

– Az emberi lény eddigi története során egyvalamiben fantasztikusnak bizonyult: az önkorrekciós képességben. Ez még akkor is így van, hogyha az egyik rossz önkorrekciót a másik rossz önkorrekcióra váltotta, mert mégis önkorrekció volt, és mégis ki tudta magát valahogy igazítani. Ez valamiképpen működött, és ebben reménykedem. Néha az embernek az az érzése, hogy igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy a több milliárd emberi agy tulajdonképpen egyetlen intelligencia. Olykor nekem is az a benyomásom, hogy itt egyetlen intelligencia működik: mi mindannyian, de erről nem lehet beszélni, mert misztérium, csak utalni lehet rá. Nem hiszek a világvégében, mert világvége mindig van. Egyes világoknak végük van időnként, és valahol másutt kezdődik megint egy. A diszkrétumok képezik a folyamatosságot: van megszakadás, nincs vég. Nem jó és nem boldogító ez az egész, de hihetetlenül érdekes, elképesztő, fájdalmas, nevetséges és valószínűtlen.

(*Magyar Televízió, Ezredvégi beszélgetések, 1991. In: Monory M. A.–Tillmann J. A.: Ezredvégi beszélgetések. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998.*)

DSIDA JENŐ

Ki-ki magában

Gyötrelmek széles országútja ez.
Ki-ki magában szenved.
Széttört kristálypoharak szilánkjai
lépten sebeznek.

Vándordal nem születik.
Csak a kiszikkadt torok tátog.
Hiába emelünk kalapot a feszületnek,
a feszületről sem száll le senki.

A láthatáron semmi sincs.
A kövekben nincs víz.
A fák alatt sincs árnyék.
Kőben, fűben, égben nincs irgalom.

A Trianon-trauma hatása a mai magyar társadalom lelkivilágára

– **vázlat** –

Kényes témával szeretnék röviden foglalkozni. Tudom, hogy nehéz lesz elfogadni több megállapításomat, és sokakban nagy ellenállást fog kiváltani. De ez előre látható, hiszen előítéleteket és elhárító mechanizmusokat kérdőjelezek meg. Nem „nemzetgyalázás” a célom, hanem a trauma feldolgozása felé vezető út keresése. Mint 1956 óta Németországban élő pszichológust és pszichoanalitikust, aki megélte a német társadalom nehéz és fájdalmas szembenézését súlyosan terhelt múltjával, foglalkoztat ez a téma. Ez a folyamat, amelyet – nem egészen helyesen – a múlt feldolgozásának szoktak nevezni, még tovább tart, és a demokratikus közszellem egyik alappillére. Sokat tanultam itt, ezért igyekszem megkísérelni az itteni tapasztalatok átvitelét a mai magyar társadalomra, amelynek széles rétegei meggyőződésem szerint képtelenek mutatkoznak a múlttal való őszinte szembenézésre, a „*gyázmunkára*”.

Csak néhány gondolatot fogalmazok meg vázlatosan, amelyek azonban párbeszédet indíthatnak el szakmai és társadalmi síkon is. Itt a trianoni békeszerződés politikai és történelmi szempontjaival nem foglalkozom, ezzel kapcsolatban elsősorban Romsics Ignác írásaira utalok (2004, 2007, 2010). Megkísérlek viszont felvázolni néhányat Trianon lelki traumájának máig működő káros hatásai közül. Nem törekszem teljességre, e komplex és szerteágazó téma szisztematikusan feldolgozására. Sokat merítettem az internetből, és előfordulhat, hogy szakmailag lényeges munkákra nem reflektálok. A várható ellenvetésre, hogy nem élek Magyarországon, és így nem ismerem a valódi helyzetet, azt válaszolom: az ember bizonyos távolságból, a mindenkori közvélemény nyomásától mentesen élesebben figyelhet meg problémákat, mint ha magától értődően benne él a társadalom mindennapjaiban.

1.

Érzelmi beállítottságok, indulatok (affektusok) – pl. düh, gyűlölet, félelem, ellenségképek –, valamint narcisztikus érzelmek – pl. a különlegesség érzése, felsőbbrendűségi érzés – és háttérben ezeknek az ellenkezője – pl. kisebbségi érzés, szégyen, sértődöttség, áldozatszerep-ézés – nagyobb befolyással bírnak a népek, társadalmak, országok politikai életére, mint azt általában gondoljuk. Ezekre és sokszor súlyosan agresszív következményeikre

sok példát láthattunk akár csak az utolsó évtizedekben is, pl. a spanyol-baszk konfliktusban, az albán-szerb ellentétben Koszovóban, a Jugoszlávia szétesésével járó háborúkban és kegyetlenkedésekben, Izrael és a palesztinok masszív szembenállásában vagy Észak-Írország társadalmának tragikus megosztottságában, de az Egyesült Államok újabb történetében is az elvesztett vietnami háború vagy 2001. szeptember 11-e lelki következményeiben. Ezek a – sokszor évszázadokra visszanyúló – traumákból kiinduló konfliktusok nehezen megoldhatónak, sőt szinte megoldhatatlannak látszanak. Szerencsére vannak reményt keltő ellenpéldák is: az évszázados francia-német ellentét feloldása és baráti kapcsolattá válása, Dél-Tirol kérdésének a messzemenő autonómiával való megoldása, és talán sikerül Észak-Írország társadalmának tragikus megosztottságát is áthidalni.

A felsorolt példákban nagy szerepet játszanak az indulati-érzelmi beállítottságok, amelyek megakadályozzák vagy lényegesen megnehezítik a konstruktív megoldások és kompromisszumok létrejöttét. Ezek látszólag generációról generációra „öröklődnek“, hosszú időn keresztül látensek lehetnek, elfojtva a tudattalanba, de újabb történelmi traumák vagy populista politikai manipulációk könnyen mobilizálják őket a társadalom, főleg valamely etnikai csoport életében. Az elszenvedett kollektív traumák letagadása sokszor nacionalista vagy más mitológiák keletkezését segíti elő. Példa erre a szerb történelemben a rigómezei vesztes csata átértékelése, glorifikálása, ami szinte lehetetlenné teszi Koszovó kérdésének megoldását.

2.

Röviden szólok néhány szociálpszichológiai és pszichoanalitikus megfontolásról. A trauma fogalma a pszichológiában eredetileg az egyénre vonatkozik. „A trauma egy élmény, amelyik olyan intenzitású, hogy túllép a lelki feldolgozás lehetőségein. A traumát extrém félelem – gyakran halálfélelem –, rémület, ájultság és teljes tehetetlenség érzése kíséri. Ez centrális én-funkciók összeomlásához és az egész személyiség alapvető megrendüléséhez vezet.“ (Wirth, 2006: 98). A trauma élményét egyszerű masszív történések (baleset, háborús élmény stb.) vagy huzamosabban tartó traumatizáló körülmények (koncentrációs tábor, terror, fenyegetettség stb.) válthatják ki. A szociálpszichológia – különösen a pszichoanalitikus szociálpszichológia – az egyénin túl leírja a *kollektív trauma* fogalmát. Ebben az esetben a trauma élménye az emberek egy nagy csoportjával történik (pl. 2001. szeptember 11., a New York-i World-Trade-Center elleni merénylet).

A következő rövid megfontolásokban több helyen Baráth Árpádnak, a Pécsi Tudományegyetem

tanárának a *„Traumatizált emlékezetek, erőszak, gyászfolyamatok és megbékélés távlatai a mai társadalmakban: kritikai áttekintés”* című tanulmányát hívom segítségül (2009). Ő Volkan (1999, 2006) koncepcióját követve utal arra, *„hogy azok a nagycsoportok (nemzetek), amelyek történelmük során huzamosan és ismételten extrém stresszeknek voltak kitéve, a betegségek, a deviáns és önpusztító magatartásmintázatok halmazait örökölték át a múltból a jelenbe évtizedeken és századokon keresztül, nemzedékről nemzedékre.”*

Itt *„traumatizált társadalmakról”* beszélhetünk (vö. Virág Teréz *„társadalmi trauma”*-fogalmát). A *trauma transzgenerációs átvitelére* a holokauszt-túlélőkről és utódaikról szóló kutatások hívták fel a figyelmet. A traumatizált társadalmakban tömeglélektani állapotok jönnek létre, melyeknek összetevői többek között: *„1. a szégyen, a megaláztatás, az elembertelenedés és büntudat kollektív érzése; 2. az önmeghatározásra való tehetetlenség érzése; 3. azonosulás az agresszorral; 4. képtelenség a veszteséggel való megbékélésre; 5. torz politikai kultúrák és állapotok kialakulása és fenntartása a közéletben”* (Staub 1989). Miro Jakovljević (1992) horvát analitikus, elemezve a Jugoszlávia szétesésével kapcsolatos délszláv háborúk dinamikáját, két politikai kultúrát ír le, amelyek az erőszak és békétlenség kultúrái: a *paranoiás* és a *narcisztikus politikai kultúrát*. *„A paranoiás politika – írja Jakovljević – barátok nélkül is érvényesül, de képtelen ellenségek nélkül azért, hogy elérje, illetve fenntartsa saját integritását és struktúráját. Amennyiben nincsenek ellenségek, akkor te-*

remt magának úgy, hogy állandóan valamiféle ellene irányuló agressziót képzel el maga körül. Ez a képzet pedig nem más, mint saját agressziójának projekciója képzelt ellenségébe. [...] A nárcisztikus politikai kultúra pedig abban jeleskedik, hogy az önteltség összes formáját jeleníti meg úgy, hogy egy politikai elit vagy közösség önimádatát tartja fenn etnikai vagy faji előítéletek táplálásával, és amelyek egyszersmind gátat vetnek más csoportokkal való együttélésre és együttműködésre.“ (Jakovljević 1992: 11–14, idézi Baráth 2009: 258). A paranoiás kultúrához tartoznak az „összeesküvéselemletek” is. Mindezekből következik, hogy a traumatizált társadalmakban a kollektív identitás megrendüléséről, elvesztéséről és az ellene való védekezés kísérletéről van szó.

E folyamatok megértéséhez nagy jelentőségű Vamik D. Volkan pszichoanalitikus koncepciója a „választott traumák”-ról. „A választott trauma egy olyan történelmi esemény képzete, melynek során egy nagycsoport drámai veszteségeket élt meg, vagy tömeges kiszolgáltatottság és megaláztatás érte egy másik csoporttal való konfliktusban. [...] Amiként a választott trauma nemzedékről nemzedékre tételeződik át, úgy változik annak funkciója is. Egy választott trauma, mint »legenda« mögött a történelmi igazság a csoport számára egyre kevésbé fontos. Ennél fontosabb, hogy a választott trauma által a közösségi identitások és kötődések erősödjenek. Más szóval, a választott trauma beszövedik egy nagycsoport fölé húzott sátorlapba, és a közösségi identitás szerves részévé válik” (Volkan 1996: 252–253, idézi Baráth 2009: 259). Iskolapélda erre a szerb mitológia Koszovóról, az elvesztett rigómezei csatáról.

Ezekben a folyamatokban Volkan szerint lényeges szerep jut a „nárcisztikus vezértípus”-nak (Volkan–Ast 1994: 151–152). E gondolatmenetben Hans Karl Peterlininek (2010), a Dél-Tirol-konfliktus pszichoanalitikus elemzőjének tanulmányából meríték. A nárcisztikus vezér típusa nem elégszik meg azzal, hogy önmagát nagynak és szépnek látja, hanem igényt tart saját nagysága és hatalma elismerésére is. Ezért vezető szerepre törekszik. A nagycsoport (pl. etnikum, nemzet) és a nárcisztikus vezér között komplementáris kapcsolat alakulhat ki. A csoport nárcisztikus sérülései (szociális szorultság, nemzeti megaláztatás, fenyegetettség más csoportok által stb.) elősegítik a nárcisztikus vezérnek mint olyannak az érvényesülését. A nárcisztikus vezér grandiózus ambíciói és követőinek igényei „összeillenek“. Volkan különbséget tesz reparatív és destruktív nárcisztikus vezér között. Az egyik emeli csoportja nívóját, ezért majd csodálják (pl. Atatürk), a másik pedig leértékeli követőit vagy a külső ellenségeket, hogy saját grandiozitását alátámassza (pl. Hitler).

A nárcisztikus vezérnek a nagycsoport által való idealizáló elismerésével együtt jár a csoport kollek-

tív regressziója, ami „választott dicsőségbabérok” (hősi mítoszok), a „választott trauma” áldozatmítoszai és a nagycsoporton belüli „tisztogatások” (holokauszt, etnikai tisztogatás) újraéledéséhez, illetve aktiválódásához vezet (Volkan 2006: 207).

Peterlini a továbbiakban ezeket a jelenségeket a Dél-Tirol-konfliktussal kapcsolatban elemzi.

3.

Ezeket a szociálpszichológiai megfigyeléseket alkalmazhatjuk a magyar társadalomra is. Magyarország esetében a trianoni békeszerződés (sőt inkább: diktátum) masszív történelmi, kollektív trauma, amelyet persze több korábbi, a nemzet életét megterhelő, kielégítő megoldást nélkülöző konfliktushelyzet előz meg. Bibó István (1981 [1948]) kitűnően elemzi ezeket a Verbőczy-féle Tripartitumtól a mohácsi vészen, a török megszálláson keresztül a kiegyezés szerinte elhibázott koncepciójáig, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos mulasztásokig. Folytatja elemzését az elvesztett háborún, Trianonon, a félfudális-soviniszta Horthy-rendszeren át a zsidótörvények és az antiszemitizmus 1944-es orgiájáig¹. Szerinte mindezek nyomot hagytak a magyar társadalom lelki beállítottságán. Bibó „eltorzult magyar alkat”-ról beszél, amely megnyilvánul a társadalomnak nemcsak a mozdulatlanságában, hanem abban is, hogy képtelen megfelelően

¹ Nem szándékom a két világháború közötti korszak megítélése. Ehelyett idézek egy kompetens, éleslátó, szenzibilis kortanú, Márai Sándor 1943–44-es Naplójából (195–196): „Mi történt itt, huszonöt éven át? Egy érdekszövetkezet, a feudális nagybirtok védelmében, Trianon ürügye alatt prolongált huszonöt éven át egy rendszert, mely finom és kevésbé finom terrorral elnyomott, elszakított mindent, ami minőségi törekvés volt. Mindenki zsidó volt, vagy zsidógyanús, vagy zsidófeleséges, vagy dekadens angol- és franciabarát, szabadkőműves és kommunista, akit joggal lehetett gyanúsítani, hogy minőséget akar. Az érdekszövetkezet nem akart minőséget; Kolozsvárról és Kassáról kiabáltak, hogy itthon ne változzon semmi, s nem mondhatta el senki, hogy Kolozsvárt és Kassát csak úgy lehet visszaszerezni, ha itthon olyan minőségű Magyarországot építünk fel, melynek vonzereje van a környező államok népeire és az elszakított magyarságra is. A csehek, a szerbek, a románok minden írójukkal, festőjükkel, szobrászukkal büszkén szaladnak a világ elé, lelkendezve mutatják tehetségeiket. A mi külföldi követségeinken úgy fogadták a bekopogtató, vándor magyar író, művészt, szellemi embert, mint a szolgabíró fogadja a rapportra berendelt zsellért.

Mindezt el kell mondani; itthon is, a világnak is. Ezért kell viselni azt a másik sárga foltot, amelyet most már magyar nemzedékek kényszerülnek majd a világ előtt viselni. S keresni egy tantermet, egyfajta elemi iskolát nyitni, ahol új magyar nemzedékeknek megmagyarazzák szellemi emberek az alapfogalmakat: a haza, a nemzet, az állam, a társadalom és a világhoz való emberi, nemzeti viszony alapfogalmait. [...] Mindent előlről kezdeni.“

reagálni a valóságra, és erkölcsi ítélőképessége is megrendült, amint ezt jól példázta a nagymértékű társadalmi tétlenség, közömbösség, gyávaság, sokszor bűnrészesség is 1944-ben.

Bibó megfontolásaiban eljut a szociálpszichológia felfedezéseihez: az egyének lelki beállítottságához hasonlóan a kollektívum, a közösség lelkiállapota, „alkata” is függ a kollektív történelmi-politikai traumáktól. Szerinte az alkat épsége nem „meghatározott adottságok őrzéséből, hanem elsősorban a reagálóképességéből áll” (Bibó 1981[1948]: 283).

„Ha egy egyén, vagy közösség meghasonlik önmagával [...] valamilyen okból, valamilyen megrázkódtatás, valamilyen meggyávulás, valamilyen megzavarodás folytán elveszti az ép reagálóképességét, elveszti azt a képességét, hogy a valóságos helyzetet felmérje, ennek alapján a szükséges vagy lehetséges tennivalókat felismerje, s azokba bele is vágjon. A magyar alkat megzavarodásának összes lényeges tünetei elsősorban az ilyen értelemben vett reagálóképesség zavarait mutatják. [...] Egy közösség lényegét nem az adja meg, hogy a közös jelleget, a közös jegyeket a tagok valamiképpen a homlokukon viselik, hanem a közösségben mint közös vállalkozásban való részesség. Alkati vonások, nemzeti jellegzetességek tudatosítása helyett sokkal fontosabb azt tudatosítani, hogy mi mindent csinálhat a közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köreiből való kitorés, feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény. Ezért haszontalan, sőt szánalmas az a közkeletű beállítás, mely azzal búsong a magyar alkotóerők különböző akadályain, hogy »milyen kár pedig, mert milyen tehetséges, milyen eredeti, milyen zseniális ez a nemzet«. Mondjuk meg végre egyszer, hogy ennek így semmi értelme nincsen, sőt egyszerűen nem igaz. Tehetségről, eredetiségről, zsenialitásról csak kibontakozóban lévő adottságokkal kapcsolatban érdemes és lehet beszélni: hogy bedugult lehetőségekből milyen csodák lehettek volna vagy lehetnének, azt mondhatja, aki akarja, és hiszi, aki akarja, de ez nem tehetség, nem eredetiség, nem zsenialitás. Semmi sem természetlenebb, mint magunknak ez az érdekességgel való felsallangozása, ez az »elátkozott királyfi« módjára való viselkedés, mely egyrészt a tehetetlenség önmagát ünneplő kibúvója, másrészt a régi, Nagy-Magyarországra méretezett magyar és úri felsőbbrendűségi tudatnak egy kósza maradványa” (i. m. 283).

4.

A trianoni békeszerződés kétségtelenül igazságtalan diktátum volt, amely egyének millióit (kisebbségbe került magyarokat, menekültek százazreit, vagyonukat és egzisztenciájukat veszített tömegeket, szétszakított családokat stb.) közvet-

lenül vagy közvetve traumatikusan érintett. De mindezeket túl a magyar etnikum számára *kollektív, nárcisztikus traumát* is jelentett, az egyéni és a csoportidentitás megrendülésével. A magyar társadalom lelkiállapota a II. világháború után, a kommunista diktatúrák idején is tovább romlott, de a rendszerváltás is identitáskriziseket okozott. Buda Béla neves pszicháter tanulmányában (1991) felteszi kérdést: „mi lehet az oka ennek a rossz elmeegészségügyi, mentálhigiénés helyzetnek, amely tükröződik nemcsak az öngyilkosságok és öngyilkossági kísérletek gyakoriságában, hanem az alkoholizmus és alkoholabúzus kiterjedtségében, a neurotikus jellegű személyiségzavarok nagy prevalenciájában, de akár a pszichoszomatikus betegségek, a krízisállapotok, a válások, a gyermekkori magatartászavarok stb. gyakoriságában is”. A szerző rámutat „a térség politikai helyzetének egy különleges sajátosságára: az utóbbi évszázadban, de különösen a trianoni békekötés után itt nagy tömegeknek kellett eltagadniuk, sőt elfojtaniuk nemzetiségi, vallási, családi és regionális múltjukat, gyökereiket, mivel elnyomó politikai rendszerek és a magánszférába behatoló ideológiák erre kényszerítették őket”.

De a lelkiállapot a rendszerváltás óta sem javult. A lelkiállapot-kutatás prominens személyisége Magyarországon Kopp Mária, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének igazgatója. A *Magyar Szemle online* 1999. októberi számában megjelent „A magyar társadalom egészségi állapota” című írásából idézek: „régiónkban a fiatal férfiak meghalnak és a fiatal nők nem szülnék. [...] A magas halálozási arány egyik jellemzője, hogy elsősorban a fiatal férfiak halnak meg. A 40-45 éves férfiak közül 1970-ben egyharmad annyian haltak meg, mint 1989-ben. [...] Ez a depresszió, a reménytelenség, a kontrollvesztés lelkiállapota: a depresszióban szenvedő ember úgy érzi, hogy nem tud megbirkózni a helyzetével, hogy lemaradt, hogy értéktelen lett. A másik tényező az úgynevezett vitális kimerültség. Ez tágabb fogalom a depressziónál, és azt jelenti, hogy az ember állandóan kimerült, fáradt, reggel fáradtan ébred, alvászavarai vannak, türelmetlenebb, mint máskor, ez tulajdonképpen a krónikus stresszállapotnak a megfelelője. A magyarok többsége is ilyen helyzetben van, már új kihívásokra szinte nem tudnak reagálni, élettanilag sem. Állandóan túlfeszített állapotot jelent ez. [...] De ha valaki állandó túlfeszített állapotban van, szervezete igen súlyosan károsodik, és a halálozási kockázat nagyon komolyan fokozódik. [...] Megvizsgáltuk, hogy mi áll a depresszió hátterében, és elsősorban az anómia jellemzőit találtuk, amit ellenségességnek nevezünk, miszerint a legbiztosabb nem bízni senkiben, mert az emberek általában aljasak, önzőek, csak ki akarják használni a másikat, meg

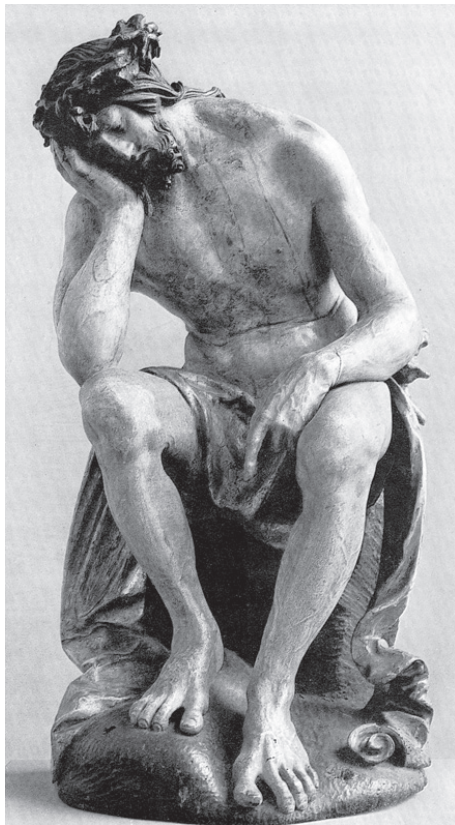
hogy az ember csak azért nem követ el bűncselekményt, mert fél a leleplezéstől. Ezek az anómiás jelenségek a depresszió igazi háttértényezői, és ami ezzel jár: a társadalom izolált egyénekre, individuummokra szakad, az egyén nem érzi úgy, hogy számíthat másokra, hogy beletartozik egy közösségbe.” Strabski Árpáddal együtt 2008-ban megjelentetett „Magyar lelkiállapot” című könyvében sem tud beszámolni lényeges pozitív változásról, inkább romló tendenciáról.

Csepeli György, a szociálpszichológia professzora a szolidaritás, összetartás és tolerancia helyett azok hiányát, illetve ellenkezőjét, nagymértékű intoleranciát, az összetartás és szolidaritás, valamint az empátia hiányát diagnosztizálja a magyar társadalomban (2010).

Hadd utaljak még Kosza Ida pszichiáternek, a Partiumi Egyetem vendégprofesszorának a *Confessio* 2010. évi Trianon-különszámában megjelent cikkére. Ő a jelenlegi magyar lelkiállapotot Trianon traumájára vezeti vissza: „A magyarság számára történelmében Trianon a leg súlyosabb trauma. A lelkiállapotot tarthatjuk hasonlóan egy poszttraumás stresszbetegségnek. Ez a kórkép sokféle tünettel jár, depresszióval, szorongással, félelmekkel, még súlyosabb következményekkel is. És ez az egyetlen ember életében évekig, sokszor egész életében jelentkezhetsz. Sokszor nem ismerik fel a tünetek és a trauma közötti kapcsolatot. Egy nemzet, a mi nemzetünk életében például a depresszió nagy arányban történő megjelenése csak következmény, következménye lehet egy súlyos traumának, s természetesen hozzájárul kognitív szinten a reménytelenség, a fokozódó szegénység”. Ezt persze ki kell egészíteni a kollektív traumának és transzgenerációs továbbadásának tényével.

5.

A magyar társadalom széles rétegeinek súlyos lelki problémái jól ismertek a szakemberek számára. Sokan a mindenkor aktuális politikai helyzetben keresik a magyarázatot, de Bibó óta aránylag kevés kísérlet van az „eltorzult magyar alkat” mélyebbre nyúló megértésére. Itt a szerző az analitikus szociálpszichológia segítségével igyekszik összefüggéseket találni Trianon kollektív traumája és a mai magyar társadalom lelkiállapota között. A trauma feldolgozása, káros hatásának redukálása nagyon nehéz

feladat az egyén életében, de a nagycsoportban is. A trauma által kiváltott érzelmekre, impulzusokra – mint pl. a félelem, ájultság, vagy éppen nárcisztikus sértődöttség, az identitás elbizonytalanodása, a trauma okozói elleni gyűlölet (vö. korábban Staub 1989) – letagadással, elfojtással és egyéb elhárítómechanizmusokkal reagálunk. Az ezzel kapcsolatos regresszió *paranoiás* és egyúttal *nárcisztikus politikai kultúrához* vezet (vö. Jakovljević 1992): *ellenségképek* keletkeznek, miattuk szenvedünk, ők a magyar nemzet ellenségei, akik ellenünk törnek, rágalmaznak stb. Ezt igyekszik ellensúlyozni a nárcisztikus politikai kultúra a magyar nép különlegességéről, nemes eredetéről, több ezer éves dicső múltjáról, felsőbbrendűségéről szóló előítéletek formájában. Itt a Volkan által leírt „választott trauma” áldozatmí-

toszairól, a „választott dicsőség babérjairól (hősi mítoszokról)” van szó. Ide tartoznak a „tisztogatások”, a politikai ellenfélnek mint ellenségnek a felfogása, a „bűnbakkeresés” is: a „nemzettől idegen elemek” (cigányok, zsidók és egyéb kisebbségi csoportok) kirekesztése, diszkriminációja, különböző „gárdák” által való fenyegetettsége. Volkan szerint ezeket – a trauma feldolgozását akadályozó – folyamatokat elősegíti egy idealizált „nárcisztikus vezér” szerepe, aki az előítéletekből megfelelő ideológiát csinál, és ezzel igyekszik maga mögé felzárkóztatni a nagycsoportot. A demokratikus államforma szerencsére határokat szabhat ilyen destruktív fejleményeknek, de ne felejtjük el, hogy Hitlert és pártját annak idején demokratikusan választották meg a weimari köztársaságban.

6.

Azok a szociálpszichológiai folyamatok, amelyek történelmi kollektív traumák következtében mindenütt felléphetnek, sajnos a mai Magyarországon is megfigyelhetők. A „nem-nem-soha” két világháború közötti irredenta-nacionalista korszakában a hasonló destruktív jelenségek – amelyek végső fokon 1944 borzalmaihoz vezettek – a Trianon-trauma feldolgozatlanságával, annak tagadási kísérletével függöttek össze. A több mint 40 éves kommunista diktatúra tabuizálta a Trianon-témát, amely azonban a rendszerváltás után populista politikai manipulációk és hatalmi törekvések következtében „választott traumává” vált, s ez to-

vábra is akadályozza feldolgozását, káros lelki hatásainak megszüntetését. Feltűnő, hogy Magyarországon a társadalom széles rétegeiben (néhány úkeletű kísérlettől eltekintve) szinte teljesen hiányzik a múlt feldolgozása, sőt világos elképzelés sincs arról, hogy ez mit is jelent. A közelmúltban például egy prominens magyar európai parlamenti képviselő a feltett kérdésre példával válaszolt: egy baltikumai túlélő zsidó hölgy közölte, hogy megbocsátott szülei gyilkosainak. De itt nem arról van szó, hogy az áldozatok bocsássanak-e meg a tetteseknek, hanem arról, hogy a tettesek, a cinkosok, a közömbösök nézzenek szembe saját bűneikkel, mulasztásaikkal, némaságukkal, „mert vétkesek közt cinkos aki néma” (Babits). Amíg ez nem történik meg, amíg a magyar társadalom nem hajlandó „gyász munkát” végezni, meggyászolni a Trianon-traumával összefüggő veszteségeket, és szembenézni önmaga negatív oldalaival, az önmagáról alkotott hamis illúziókkal, elfogadni a Bibó által hangsúlyozott realitást (vagyis hogy egy kis nemzet vagyunk sok másik között), addig bénult, dezorientált, a jövő alakítására képtelen marad. Lehet ugyan a trauma miatt felgyülemlett negatív érzelmeket, indulatokat az „ellenségre” való kivetítéssel, *projekcióval* levezetni, de meggyőződésem szerint ezek jelentős része tovább terheli a pszichét és a szómát. Ez az egyik fő oka az említett lelki és pszichoszomatikus tüneteknek, a korai halálzásnak, a

depressziós megbetegedéseknek, s ezért nincs igazi jövőkép, amely egyesítené a társadalmat, hanem a hamisan idealizált múltban keresünk identitást, biztonságot, vigaszt. Ez a visszafordulás azonban zsákutcába vezet.

Mi a megoldás, hogyan tovább? Hadd hivatkozzam a II. világháború utáni német példára. A német társadalom túlnyomó része valamilyen formában kompromittálta magát a náci diktatúrában, ha másként nem, közömbösségével, gyávaságával hozzájárult az erőszak mérhetetlen megnyilvánulásához, a holokauszthoz, a háborús bűnökhöz. Idealizálta a nárcisztikus vezért, Hitler, és hitt a csodafegyverekben, majd végtelen traumát jelentett számára a háború elvesztése, a csalódás a vezérben. Következett a letagadás, az elfojtás korszaka, senki sem mert igazán tükörbe nézni. Jó húsz esztendőnek kellett elteltie ahhoz, hogy a következő generáció érdeklődni kezdjen szülei náci korszakbeli szerepe után. Alexander és Margarete Mitscherlich pszichoanalitikusok 1967-ben, röviddel az 1968-as diákforradalom előtt megjelent *„Die Unfähigkeit zu trauern”* („A gyászra való képtelenség”) című könyvükben diagnosztizálják a német társadalom apátiáját, politikai bénultságát, és részletesen elemzik *„nácimúlt-elhárító mechanizmusait”*. A bénultság fő okaként éppen a hamis illúziókhöz való ragaszkodást, a gyászra, a gyász munkára való képtelenséget nevezik meg. A *gyász munka* Freud szerint konfrontációt jelent az elvesztett személyhez fűződő érzelmekkel, és segít őket feldolgozni, részben tőlük búcsút venni. Ugyanez érvényes az elvesztett illúziókra, ideálokra, önmagunkról alkotott képünk részleges feladására. Ez fájdalmas, de produktív, felszabadító folyamat, ellentétben a depresszióval, amely képtelen a gyász munkára, és nem tud megszabadulni a veszteségek nyomasztó súlyától.

Németországban nem utolsósorban e könyv nyomán indult meg a múlt feldolgozásának folyamata a diákforradalomnak, a médiának, a pszichológusoknak, pszichoanalitikusoknak, történészeknek, íróknak a társadalomba egyre inkább behatoló reflexiói által, a tényekkel, a terhelő múlttal való egyre őszintébb szembenézés és a felejtés elleni állandó küzdelem segítségével. A német média állandóan foglalkozik a náci korszak bűneivel. Ez nagy mértékben hozzájárult a nagyobb toleranciához, a demokratikus szellem elmélyüléséhez a társadalomban. Természetesen a leírt szociálpszichológiai jelenségek Németországra is érvényesek, de tudatos a negatív fejlemények megakadályozására való törekvés is. Neonáci felvonulások Németországban is vannak, de ötször vagy még többször annyi ellentüntető vonul fel, és gyakran megakadályozza a náci tüntetést céljait. Szélsőséges nacionalista párt nincs a Bundestagban.

Jó lenne tanulni a németektől, és Bibó reflexiói alapján őszintén, hamis illúziók és idealizálás nélkül szembenézni a valósággal, hogy az „eltorzult magyar alkat” hibáit korrigálni tudjuk. Buda Béla „A magyar azonosságtudat dilemmái” című írását idézem: „A magát mások, más nemzeti azonosságok lekicsinylésével, a kisebbségek kirekesztésével, irredentizmussal és gyűlölködéssel saját magyarságában megerősíteni akaró ember vagy mozgalom a destruktív forma megtestesítője. Van konstruktív forma, de ezt még meg kell keresnünk, újra kell értelmeznünk. Ennek kultusza a mi dolgunk. »Ez a mi munkánk, (és) nem is kevés«”.

Ezzel a munkával – amely egyben fájdalmas gyászmunka is –, az ún. „turáni átok” legyőzésével, demokratikus, szolidáris, toleráns együttélés lehetősége nyílnak meg országon belül és szomszédainkkal az Európai Unió keretében.

Pfítzner Rudolf

Irodalom:

- Baráth Árpád (2009): Traumatizált emlékezetek, erőszak, gyászfolyamatok és megbékélés távlatai a mai társadalmakban: kritikai áttekintés. *Addiktológia*, 2009/3: 254–274.
- Bibó István (1981 [1948]): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Összegyűjtött munkái 1. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 255–286.
- Buda Béla (1991): Identitásproblémák a Kárpát-medencében. A magyar lelki bajok történeti-politológiai háttértényezői. *Végeken*, 1991/3: 3–8.
- Buda Béla (1992): A magyar azonosságtudat dilemmái. *Magyar Nemzet*, 1992. augusztus 31.: 7.
- Csepeli György (2010): Társadalmi szolidaritás. Előadás a Közösségfejlesztők Egyesülete Nyári Egyetemén 2010. július 28-án.
- Freud, Sigmund (1967 [1917]): Trauer und Melancholie. In *Gesammelte Werke*, Bd. X. S. Fischer, Frankfurt am Main, 426–446.
- Jakovljević, M. (1992): Psychiatric perspectives of the war against Croatia. *Croatian Medical Journal, War Supplement*, 2, 33: 1017.
- Kopp Mária (1999): A magyar társadalom egészségi állapota. *Magyar Szemle online*, 1999. október.
- Kopp Mária–Strabski Árpád (2008): Magyar lelkiállapot. *Semmelweis Kiadó*, Budapest.
- Kosza Ida (2010): Trianoni magyar lelkiállapot. *Confessio, Trianon-különszám*.
- Márai Sándor (1945): *Napló 1943–1944*. Helikon, Budapest.
- Mitscherlich, Alexander–Mitscherlich, Margarete (1967): *Die Unfähigkeit zu trauern*. Piper, München.
- Peterlini, Hans Karl (2010): Im Spiegel von Macht und Volk. Überlegungen zu gesellschaftlichen Auswirkungen von Narzissmus am Modell von Vamik D. Volkan. In: *Freiheitskämpfer auf der Couch. Psychoanalyse der Tiroler Verteidigungskultur von 1809 bis zum Südtirol-Konflikt*. Studienverlag, Innsbruck.
- Romsics Ignác (2004): *Múltról a mának*. Osiris, Budapest.
- Romsics Ignác (2007): *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest.

- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest
- Staub, E. (1989): *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge University Press, New York.
- Volkan, Vamik D. (1996): Intergeneration transmission and „Chosen” traumas: a link between the psychology of the individual and the ethnic group. In: Moses-Hruskowsky, R. Rangell (Eds.): *Psychoanalysis at the political border. Essays in honor of Rafael Moses*. International University Press, Madison (CT), 251–270.
- Volkan, Vamik D. (1999): Individual and large-group identity: Parallels in development and characteristics in stability and crisis. *Croatian Medical Journal*, 40, 3: 458–465.
- Volkan, Vamik D.–Ast, Gabriele (1994): *Spektrum des Narzissmus*. Vandenberg & Ruprecht, Göttingen.
- Wirth, Hans-Jürgen (2006): Narzissmus und Paranoia in der Politik. In: *Rotraud de Clerck (Hg.): Trauma und Paranoia*. Psychosozial Verlag, Giessen, 85–113.

JÓZSEF ÁRTILA

Majd emlékezni jó lesz

Rimánkodik az éghez sok bolond,
hogy bujjanak beléjük hars erények.
De ők alattomosak és szerények,
suttymban élnek, harangjuk kolomp.

Én ilyen gyermek nem vagyok. Fogamban
szaporodik az idegen anyag,
mint a halál is szivemben. Hanyag
társadalmunkra szabatos szavam van.

Mert hordtam téglát kinnal s jól tudom,
a kín teszi, hogy lett belőle börtön,
melyben időm oly egykedvűen töltöm,
mint fáradt utas pihen féluton.

De majd fölállok s zúgom nemsokára –
adjátok meg a munka örömét,
adjátok kedvet, nékem nem elég
a munkabér, a munkaerő ára!

Közeledik az én időm. Ha már
ennyi a kín, világot vált valóra –
én nem csalódom – minden szervem óra,
mely csillagokhoz igazítva jár.

Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.

Szendrei Lőrinc

1952–2011

2011. február 12-én meghalt Szendrei Lőrinc barátunk, a Hét Hársban is rendszeresen publikáló újságíró. Fájdalmakkal teli élete küzdelem volt a szóért és a szóval, s bizonyosan önmagával is. Utolsó lejegyzett mondatát szerettei találták meg az íróasztalán: „Nem a halál hoz igazságot, hanem a szeretet. Ha eljön az idő.”

Donáth Lászlónak a gyászistentiszteleten elhangzott igehirdetése mellett két újságíró társ, Andrassew Iván és Stépán Balázs szavaival, valamint a Hét Hárs számára küldött utolsó írásával emlékezünk rá.

„**M**egcsaltál Uram engemet, és megcsaltokoztam. Erősebb voltál nálamnál, és felülhaladtál engem. Szüntelen csúfolnak engemet, az egész Júda csúfol engemet. Mert mioltától fogva szólni kezdettem, kiáltok az ellenem való bosszúságról és az én romlásomról kiáltok, mert az Úrnak szava énnékem mindenkoron gyalázatomra és csúfolásomra vagyon. Azért mondek: soha többé arról meg nem emlékezem, sem az ő nevében többé nem szólok. De az én szívemben az Úrnak igéje olyan volt, mint az én csontaimba rekesztett égő tűz, és azt hordozván elfáradok, és nem hordozhatám. Jóllehet halljam sokaknak rágalmazásokat és az ő mindenfelől való fenyegetéseket azoknak is, azkik így szólnak: Mondjátok meg, mit szóljunk; minden én barátim az én tántorodásomra figyelmeznek, mondván: Talám megbotránkozik, és megfoghatjuk őtet, és bosszút állhatunk rajta. De az Úr énvelem, úgy mint erős óriás, azért az én kergetőim elesnek és nem érnek énvelem, igen megszégyenülnek, mert nem jól léssen dolgok, örökkévaló gyalázat léssen rajtok, melyről el nem felelkeznek.

Azért, ó, seregenek Ura, ki szereted az igazat, ki látod a veséket és az szívet, lássam az te büntetésedet őrajtok, mert néked jelentettem meg az én igyemet. Énekeljete az Úrnak, dicsérjete az Urat, mert a szegénynek lelkét megszabadította a gonoszoknak kezéből.

Átkozott légyen a nap, melyen születtem volt, a nap, melyen az én anyám szült engemet, ne legyen áldott. Átkozott az ember, ki megmondotta az én atyámnak, mondván: születtetett néked férfiúi magzatod; és megörvendezettte őtet. És légyen az az ember olyan, mint az városok, kiket elvesztett az Úr, és meg nem bánta. Annak felette halljon reggel kiáltást és zenebonát délben.

Miért, Isten, hogy meg nem öltél engemet az én anyámnak méhében? És az én anyám nékem koporsóm lett volna, és méhében soha senkit nem fogadott volna. Miért jöttem ki az én anyámnak méhéből,

hogy látnám az nyomorúságot és az bánatot, és hogy az én életemnek napjai gyalázatban végeztetnének el!” (Jer 20, 7–18)

Gyászoló gyülekezet, kérdéssel fejeződik be Jeremiás utolsó megszólalása – úgy is mondhatjuk: utolsó imádsága, vagy a tudomány szavával: konfessziója, hitvallása. Soha többé nem imádkozik, soha többé nem szólítja „te”-nek az Istent. Számára meghalt az Isten. Pedig ő a próféta további életében is újra és újra nyilvánvalóvá teszi majd, hogy bizony jelenvaló. Sőt, a benne immár nemcsak nem hívó, hanem őt akceptálni sem hajlandó prófétának végig kell járnia azt a különös via dolorosát is, amelyet elkerülendő szólott az Örökkévaló nevében. Mintha az Isten még egyszer példázatos értékűvé kívánta volna tenni a sorsát, életét és szenvedéseit.

Jeremiás a legkeserűbb, legszomorúbb szavú próféta.

Jób végezetül meglátja az Istent – visszakap mindent. Az elpusztított gyermekek ugyan nem kelnek életre, de kap helyettük másokat, és lesz újra egészsége, vagyona és respekta a többiek előtt. Hiszen miután kiállta a sátán vizsgáját, az Örökkévalónak meg kellett győződnie, hogy Jóbnál valóban nincs igazabb, nincs hűségesebb tanúja a földön, és azt is meg kellett hallania, hogy Jób megátkozza – hiszen ki mást átkozhatna meg.

Tegnap Tiszalúcon, e kicsiny Borsod megyei faluban mínusz 7 fokban vettük körbe Lőrinc urnáját. A jeges szél ki-be járt a református temető ravatalozójának nyitott ajtaján. Mintha Lőrinc mindent előre lekottázott volna nekünk: neki való ez a kietlen, hidegségében, vigasztalhatatlanságában, istentelenségében annyira konkrét hely. Iványi Gábor barátunkat kértem meg, hogy prédikáljon. Azt kérte, menjek vele, és amit csak tudok Lőrincről, meséljem. Két óra kevés volt, csak azt tudtam elmondani, ami spontánul fölkarrodott bennem. Aztán választott egy különös textust a Zsidókhöz írt levélből, csupán egy fél mondatot Sámsonról, amely arról szólt, hogy bizony e kiváló bíró is elbukott. Ő ebben a mitikus zsidó titánban fedezte föl, értette meg Szendrei Lőrinc barátunk sorsát. És akinek volt füle a hallásra, az megértette e rendkívül szelíd, rettenetesen nagy szeretetet szívébe rejtő ember szavát. Sámson akkor is Sámson, ha a filiszteus nő levágja a haját, akkor is Sámson, ha gúnyolódik, ha példázatot mond, és a példázatát meg nem fejtőket egy számár állkapcsával hülyére veri, vagy ha szétszaggatja az oroszlánt. Mert ehhez van ereje.

Nekem azonban Szendrei Lőrinc nem erejében és különös tehetségeiben volt konkrét, hanem végtelen írástudói esendőségben. Az egyszerű néppel nincsen semmi baj. Vele a hatalom mindig azt tesz, amit akar. Ha van munkája, és nem uszítják a futballpályán vagy a kocsmában, nem fogja beverni

a másik fejét. Ha megkapja a kenyeret, ha bekapcsolhatja a tévét, mindent elhisz, mindent remél, mindent eltűr, sőt még azt gondolja, hogy szeret és szeretve van. Az írástudó nem közéjük tartozik. Ő mindig annak felelősségében él, hogy számot kell adnia. Onnantól fogva, hogy valami megérintette belülről, és arra kényszerítette, hogy írjon, szóljon, hogy másokért kiálljon, hogy mások baját-gondját fogalmazza meg, felelős. És ezt a felelősséget soha nem teheti le. Az írástudó különös nagy feladatot hordoz. Nem véletlen, hogy újra és újra visszakérdez, nemcsak Jeremiás, hanem Ézsaiás, Keresztelő János, sőt a Názáreti is. Nem az a baj, hogy valaki próféta, nem az a baj, hogy írástudó vagy éppen farizeus, a baj az, ha hamis próféta. Ha üdvösséget prófétál ott, ahol kárhozat van, ha megtéveszti a reá bízottakat, a belé kapaszkodókat.

Keresztelőnek is és a Názáretinek is azért volt baja az írástudókkal és a farizeusokkal, mert azok, jóllehet tudták, mi az igazság, mégis elárulták azokat, akik rájuk bízottak. Ez az, amiért engesztelhetetlenek velük. És ezért pusztulniuk kellett. Pusztulnia kellett Jeremiásnak, és pusztulnia kellett a második Ézsaiásnak és Keresztelőnek és a Názáretinek. Nem azért, mert volt Heródes, és volt Poncius Pilátus, hanem a írástudók és farizeusok miatt. Ez az, amiért Jeremiás, a legelső egyike, nem hajlandó semmiféle alkura azzal, aki ezeket az írástudókat, prófétatársakat ugyanúgy megérintette és elhívta, mint őt. Jeremiás konfessziói kivétel nélkül egyes-egyedül az Örökkévalónak panaszzák föl az igaz ember fájdalmát. Sem jó, sem tisztességes – ahogy ők fogalmazták: a törvénynek megfelelő – nem várható ezektől az emberektől. Akkor pedig minek? Akkor hagyni kéne az egészet úgy, ahogy van. És itt van ez a szállóigévé lett mondat, amely Lőrinc életének is kulcsmondata volt: „Csontjaimba rekesztett eleven tűz”. Olyan boldogan abba hagyám, hát kinek kell ez? Semmit nem munkál, semmit meg nem változtat. De nem tudom nem szólni az Úr ígését. Csak ha az élet lezárul, ha befejeződik, akkor szabad illet kimondani, és azoknak, akik megmaradtak, akik még élnek, és ameddig élnek, mindenek ellenére – ahogy Andrasew Iván fogalmazta, e rettenetesen nehéz ember életére tekintve – kutya kötelességük is kimondani, csak ennyit: a csontjaiba rekesztett eleven tűz kényszerítette arra újra és újra, hogy a tollat a kezébe vegye, leüljön a számítógép elé, és dolgozzon. Ha nem kell senkinek, akkor is. Ha csak magának írja, akkor is.

Nem hiszek a fátumban, a sorsban sem. A régen halott Bálint B. Andrásra, Szendrei Lőrincre és a többiekre, a saját anyámra is gondolok, mindazokra a magyar újságírókra, akik nem rettentek meg. Lehet, hogy fiatalon behaltak, lehet, hogy alkoholistává lettek, lehet, hogy pokollá tették bárányaik és kollégáik életét, ha nem bírták már sem

magukat, sem az Örökkévalót, de nem dobták be a törülközőt, nem voltak hajlandók földni, őrizték ezt a csontjukba rekesztett eleven tüzet. Ezeknek az embereknek, életük lezárulván, jár annyi, hogy megköszönjük őket.

Jeremiás megátkozza az anyja méhét. Hamlettel mondom: a többi néma csend. Van, aki az apját is megátkozza. De tudnunk kell, hogy az anyánk és az apánk és mindaz, ami ebből következik, kikerülhetetlen. Ez az, amivel nekünk dolgunk van ebben a nagyon rövid és néha irgalmatlanul nehéz életben. Amit nekem írt Lőrinc, muszáj volt tovább gondolnom. A gyermekeink, a tanítványaink, az olvasóink miatt. Hogy aztán az Isten mit kezd ezzel, az az ő titka.

Aki pedig Iványi Gáborhoz hasonlóan minden kín és kudarc ellenére mer mosolyogni, aki nem hajlandó földni, hogy arra teremtettünk, hogy önnön hiábavalóságaink és mások aljassága és gaztettei el-

Mindenkinek végig kell
juttatnia önmaga Via Dolorosa-ján.
Elbukás, fölállás, kezdés és
látlelés vár ránk. Majd
szünet, amikor egy újabb
látvány válik belőlünk, vagy
kiszárad a megöltetés
kegyelmese?! Azóta sem látom
még, mi a sorsunk, csak
életem, néha elbukva, néha
fölképezve, de a felemelő
késztet nem felelek.

lenére örülünk a másoknak, a munkánknak, annak ott van, valóban ott van a Názáreti példája, akinek haláltusája szinte kizárólag asszonyok jelenlétében folyt le. A kettő együtt van – az anyja méhét megátkozó szó és az asszonyok közösségében befejeződő élet. Áldottak ők, akik csak azért is megszülnék bennünket, és megőriznek az Örökkévaló félelmében. Akit megszólítunk, ha tudunk. De ha képtelenek vagyunk rá, ő akkor is tudja, mi van velünk.

Ő ölelje magához irgalmasan barátunkat, társunkat, Szendrei Lőrincet.

Donáth László

JÓZSEF ATTILA

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könnyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hivtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.

Hittél a könnyű szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.

Vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bizna benned.

Dió, tüntetés, ölelés

Mit mondhatnék én Lőrincről? Az a baj, hogy zavarban vagyok, mert egy tempóban illik úgy beszélnem, hogy ne sértsek senkit a hitében. Ez azért nehéz, mert én nem vagyok olyan szerencsés, mint Lőrinc volt: én nem hiszek Istenben, nem hiszek a túlvilágban, nem tudok olyanokat mondani, hogy majd találkozunk a túlvilágon. Meg hogy semmi baj, drága Lőrinc, úgyis tudjuk, hogy Isten maga mellé, égi népébe emel, mert te jó ember voltál. Közben meg arra gondolok, hogy az nem is az én barátomnak való hely. Bizony nem. Ahol csak igazság van, ahol csak jóság és szépség van, mit keres ott egy Szendrei Lőrinc lelke?

Ugyanakkor meg az a fura érzésem, hogy Lőrinc néz engem. Most. Minket. És nagyon várt erre a pillanatra. Nagyon kíváncsi arra, hogy merünk-e őszinték lenni, legalább az ő tiszteletére.

És azt is tudom, hogy ha most szólhatna, ha nem kapta volna azt a számára nyilván iszonyatos büntetést, hogy nem lehet itt teljes valójában, de még csak bele se szólhat abba, hogy mi itt miket beszélünk, azt mondaná, a kedvenc szavajárásával, hogy na mi van, besz... – és most nem mondhatom ki, mert itt nem illik. Pedig ezt mondaná. Mi van, betojtatok? – hogy finomabban mondjam.

A magamfajtnak is el kell számolni valahogy, mint ahogy azoknak, akik itt vannak, és siratják Lőrincet, és fogalmuk sincs, hogyan számoljanak el a lelkiismerettükkel, mit kezdjenek majd Lőrinc hiányával.

Azt gondolom, hogy úgy gyászolunk tisztességgel, ha megpróbálunk azokra a dolgokra gondolni, amik jók voltak a mi odaveszett testvérünkkel, apánkkal, barátunkkal való közös életünkben.

Micsoda szerencsém van nekem, hogy húsz éven át volt egy Szendrei Lőrinc nevű barátom, aki nem melleleg klasszis újságíró, nem, *hírlapíró* volt, akivel igazából soha nem is veszekedtem, nem civakodtam. És nem lepődnek meg, ha kiderülne, hogy én voltam az egyetlen ilyen ember a Földön. Viszont beszélgettem vele értelmes dolgokról. Néha az a megtiszteltetés ért, hogy meg kellett védenem. Néha meg az, hogy ő védett engem. És ebben az volt az igazi ajándék, hogy soha nem értettünk egyet semmiben maradéktalanul. Mégis tudtunk beszélgetni. Békességben.

Van nekem húsz évem, és van gazdagságom, húszévnyi Lőrincsel vagyok gazdagabb, mint mások. És akik most itt vannak, azok mind ugyanilyen gazdagok vagy még nálam is vagyonosabbak. Hát tessék ezt megbecsülni. Tessék ezt büszkén viselni. Tessék ebben örömet lelni.

És nem vagyok hajlandó hazudni, drága Lőrinc, mert ha mégis van túlvilág, és te figyelsz engem,

akkor nem maradhatok szégyenben: rettenetesen nehéz ember voltál. Ezt is ki kell mondani ahhoz, hogy megbékéljünk. Mindenki számolja össze, miért volt nehéz ember Szendrei Lőrinc. Aztán lehet gondolni arra, ami jó volt belőle. Semmi másra.

Utoljára diót ettünk együtt. Amikor ezután diót eszem, mindig eszembe jut majd.

Utoljára egy tüntetésen álltunk együtt. Amikor ezután tüntetésre megyek, eszembe jut majd Lőrinc.

Utoljára megölelt, pedig sohasem szokott azelőtt. Nekem meg majd, ha nagyon ritkán megölel egy férfi, eszembe jut Lőrinc, és az, hogy gyanakodni kell, ha egy férfi megölel búcsúzásakor. Hogy mire készül. Talán valahogy így lehet túlélni. Dió, tüntetés, ölelés.

Búslakodni kell persze mindaddig, amíg a búslakodás ideje van. De aztán lehet mosolyogni, mosolyogva számolgatni azt a gazdagságot, amit Lőrinc örökölt hagyott nekünk.

Tudom, hogy ilyenkor illik úgy befejezni, hogy nyugodjék békében Lőrinc lelke. De ha tényleg van túlvilág, és tényleg figyel, akkor úgyis tudja, hogy hazudok. Azt kívánom hát Lőrinc békétlen lelkének, hogy nyugodjék meg végre, de bárhol van is, annyira azért ne nyugodjék meg, hogy aztán az unalomtól legyen nyugtalan. Bolyongjon csak tovább a világban, keresse és őrizze azt a tisztességet, amelyet egész tudatos életében keresett és próbált őrizgetni.

Nem ám csak magának, hanem mindannyiunknak. Arra kérek mindenkit, hogy néha, néha olvassunk bele az írásaiba. Mert ezt szeretné. Tudom. És ez az egyetlen lehetséges és méltó végtisztesség, amely Szendrei Lőrincnek jár.

Andrassew Iván

JÓZSEF ATTILA

Kész a leltár

Magamban bíztam eleitől fogva – ha semmije sincs, nem is kerül sokba ez az embernek. Semmiképp se többre, mint az állatnak, mely elhull örökre. Ha félttem is, a helyemet megálltam – születtem, elvegyültem és kiváltam. Meg is fizettem, kinek ahogy mérte, ki ingyen adott, azt szerettem érte. Asszony ha játszott velem hitegetve: hittem igazán – hadd teljen a kedve! Sikáltam hajót, rántottam az ampát. Okos urak közt játszottam a bambát. Árultam forgót, kenyeret és könyvet, ujságot, verset – mikor mi volt könnyebb.

Nem dicső harcban, nem szelíd kötélben, de ágyban végzem, néha ezt remélem. Akárhogyan lesz, immár kész a leltár. Éltem – és ebbe más is belehalt már.

Derús flegma

Szendrei Lőrincről

AKolosy téri piac déli kapujában botlottunk egymásba, valamikor, egyszer régen. Zseb-re dugott kézzel, derús flegmával a kavicsot rugdalta: „kinek kell ma egy riport, emlékszel?” – talán ez volt a harmadik mondata, korábbi műtétjét csak később említette mellékesen, mint az élet velejáró, undok nyűgét. Régen nem láttuk egymást, történhetett bármi, ebben egyeztünk, a ritka találkozások állandó témája volt a riportírás. Hol vannak azok a riportok, amelyeket napokon keresztül pakol össze az ember, zsebbe gyúrt, apró fecnikre jegyzetelve, mellesleg megemlítve egy-egy részletét a Lucullusban vagy a Kulacsban késő este, lapzárta után. A New York-házban dolgoztunk mindketten, mindannyian, ő, ők a Nemzetnél, én, mi a Hírlapnál.

Lőrinc történetei mélyén olyasmiket jegyzett föl, amit szóban elmesélni talán nem is lehetett volna. Mégis valami fölényes nyugalommal mesélt riport-útjairól, fejben szerkesztette a szöveget, időnként belebonyolódott, látszólag figyelte rád, de nem nagyon lehetett befolyásolni. Talán egy-két jelzőt begyűjtött az asztaltársaságtól, de nem biztos. Hiába figyelted, nem lehetett követni történeteit, majd csak utólag derült ki, mire gondolt, a másnapi vagy az azutáni újságban megjelent írásából. De utólag, múlt időben csak elvétve beszélt cikkeiről, nála a riport többnyire befejeződött, amikor pontot tett az utolsó mondat végére, hátrahagyta a széket, és fölállt az asztaltól. A kritikát kedélyesen fogadta egy darabig, azután kezdődött az asztalcsapkodás, a nekifeszülés, amelyet rövid életű sértődés követett, vagy nem. Bálint B. András egyszer szenvedélyesen védett egy félmondatot, amelyet alig-alig sikerült átmenteni a kéziratból a nyomdába: „kopasz nyakú bosnyák tyúk rohángál”, nyilván az udvaron vagy valahol a poros úton, már nem emlékszem. Régen a nyomdában volt a riport, kiszedték, lehúzták a szöveget, de lapzárta után is téma maradt; mihez kezd majd az olvasó ezzel a megjegyzéssel? Ha Lőrinc ott volt akkor a Kulacsban – miért ne lett volna –, biztos egyetértettünk abban, hogy érdemes harcba szállni a félszavakért, néhány mondatért, egy-egy megjegyzésért, mert a „kopasz nyakú bosnyák tyúk”, meglehetősen elhagyhatatlan momentum, mert hittük, lehet ez a pár szó a riport maga. Ezekért érdemes megírni, és az olvasó roppant hálás a szépen összerakott szavakért, páratlan megfigyelésekért. Az elegáns mondat pedig a letisztult gondolat maga – nem volt vita, mindannyian egyetértettünk, és ha nem sikerült is mindenkinek, Lőrinc kényes volt, egyszerűen írt.

A Nyilvánosság Klub valamelyik korai ülésén, 1988 elején a Közgázon az aulában a cenzúráról beszélgettünk, illetve az öncenzúráról, amely – ter-

mészetéből adódóan – a külső kényszernél sokkal fojtogatóbb fegyver. De! Amit elrejték a szövegben, az olvasó „megtalálja” – állította Lőrinc, ha nem is ezekkel a szavakkal. Emlékezetem szerint, talán akkor is, ott is beszéltünk róla: ő is az írástudatlanságot, az analfabetizmust tartotta a leg-hatékonyabb cenzornak. Franco tábornoktól vagy Salazartól származik, mindenesetre egyiküknek-
valamelyiküknek tulajdonítottuk.

A rendszerváltás után, de még a taxisblokádnak előtti, óriási botrányt kavart, amikor észrevette, hogy továbbra is változatlanul lehallgatják a telefonokat, ellenőrzik a parlamenti hívásokat, ráadásul éppen egy ellenzéki politikussal tárgyalt. Naivitásba oltott enyhe szkepszissel hitte, hogy vége, nincs több spiclikedés, kukkolás, telefonlehallgatás. A naivitás megrendült, a szkepszis megerősödött benne utólag. Csalódott. Felháborodott. Éppen a naivitás jogán, de nagyon. És szerette fölkorba-csolni a kedélyeket. Mégis, mi folyik itt! Óriási botrányt csapott. A belügyminiszter retirált, a parlamenti vizsgálóbizottság kivizsgálta, Lőrinc kapott egy rossz pontot. Gyűjtögette a rossz pontokat. De nagyon nem érdekelte, konok volt, és az átlagosnál sűrűbben bukkant zűrös esetekre. Ráragadt, hogy nehéz ember. Pedig a megegyezést keresve vitakozott, még mielőtt bekeményített volna, de aztán elszakadt cérna. Talán valami kölcsönös tapintat mentett meg minket attól, hogy összehalhézzunk, vagy alkalom se nagyon adódott volna?

Méltányosságból száz nap türelmi időt adott az Antall-kormánynak az eskütétel után, hogy ne vádolhassák elfogódottsággal, s fölénybe kerülhessen az elszámoltatásnál. Augusztus végén előszedte jegyzeteit, összegezte megfigyeléseit, és az ellenzékkel megelőzve borított, a kormánynak esett. Meggyőződése szerint a (száznapos) méltányosság, az együttműködési hajlam vagy a nagyvonalúság fölénybe hozza a hírlapírót. Talán ezért fogalmazott mindig kategorikusan.

Persze nem így megy ez, nagyvonalúság, elegancia...

Tévedett. Szerencsére nem látta be.

Stépán Balázs

József Attila

[Drága barátim...]

Drága barátim, kik gondoltok még a bolonddal, nektek irok most, innen, a tűzhely oldala mellől, ahova húzódtam melegedni s emlékezni reátok. Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság. Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva rám, aki köztetek éltem s akit ti szerettetek egykor.

Fenyőkereszt

Tizenkét éves volt a keresztanyám, amikor világra segítette a kishúgát. A hetediket a testvérek sorában. Öt évvel később érkezett még egy kisöccse is, mint egy élet késlekedő véletlene, amivel testvérként már alig-alig tudott mit kezdeni, hiszen inkább úgy nézett rá, mint a gyermekére. Testvérfiam – mondogatta huszonvalahány évig, amíg mondhatta, aztán – akár a könnyen sérülő, kései körtét –, kikísérte a temetőbe.

Egy emlőn nevelkedtetek – emlékeztetett, valahányszor közénk mosolygott, csitítandó kamaszos háborúinkat. Így figyelmeztetett, hogy kisöccsével, vagyis a nagybátyámmal úgy csaptunk bele az életbe, mint az ikrek. Nagyanyánk szoptatott mindketőnket.

Öntsd bele a kovászt! – szólt a falnak fordulva nagyanyám azon a napon, amikor keresztanyám tétován méregette, segítségre kitől számíthat. És a gyökérteknőben fölmagasodott a tészta. Szakajtók sorakoztak a kecskelábú asztal mellett. A tizenkét éves lány úgy ölelte ki sorba a köttest, mintha valahányszor egy-egy stációnál kellene eljövendő bűneit meggyónni, megáldozni. Dagadtak a kenyerek, melegedett a kemence, és messzire sütött a hasáb. Évtizedeken át.

Mire megillatosodtak a veknik, megszületetett a kishúg.

Ez a kenyér-gyerek illat üldözte mindvégig. Rátelepedett a jódszagra, amikor a főorvos szárazon, kíméletlenül közölte: „asszonyom, ön már soha nem lesz asszony!”. És ugyanez a kenyérillat lengte körül, amikor kikísértem a kórházból az állomásra, és a várakozás közben elfogyasztott, biztató leves kanalazása közben rám tekintett: ugye, élek? – és a válasz elveszett a pályaudvar zajában.

Mert a nők a halálukig bíznak.

Mert a halált csak a nők tudják késleltetni.

Mert nincs halál nő nélkül.

Így megy el tőlem az anyaság – nézett rám, ahogy távolodtam tőle a vonaton.

Másnap ismét nála csöngettem. Botját az asztal mellé támasztotta: talán nem lesz már szükségem rá – kereste bennem a támasztékot. Hiába. Ügyetlen gyermeknek éreztem magamat.

„Ha magamnak nincs, a másét nevelem föl” – indult útnak, és meglengette a botját, mint aki a napot akarja leverni az égről. Hulló csillagot talált.

Levelet küldött: „Újra sütök kenyeret a kemencében, mint a nagyanyád”. Siettem, mintha karácsonyi kaláccsal csábított volna. Éreztem, elbitangolt tőle a gyermek, akit választott, akire vigyázott, aki megcsalta. Mert igazán megcsalni csak a gyermekek képesek. A megfogott, megszeretett,

elfogadott, féltett, fölnevelt gyermekek. És mégsem szabad önmagunkat tekinteni áldozatnak.

Hideg kemence fogadott.

Nem is fűtötte be soha többé.

„Szeretnélek megkeresztelni!” – parancsolta a huszonkettedik születésnapomon. „Mit kezdenék én Istennel? És mit kezdene ő velem? – kérdeztem holmi öntudatos okoskodással, de elindultam. Az edelényi református templom kapujában megerősítette biztatását: „Az ember nem választ hitet, hanem lehetőséget kap rá!” – és belökött a templomba, mintha olyan pásztor lennék, aki megbotlik minden küszöbön. Mire fölocsúdtam, kenyérillat járta be az Úr asztalát.

Gyere vissza legalább húsvétra, búcsúzott ádvent napjaiban, mint aki tudja, mindkettőnknek szükséges a várakozás.

Rózsát metszett, és spenótot főzött. Korpát lökött a malacok elé, és kiszabta a legrafináltabb párizsi divatlapból is a megrendelt ruhát. Majd fogta a moslékos vödröt, és kiszaladt a disznókhoz. „Ha Rómában élsz, légy római!” – nevetett a bűdös vödör fölül, és bent gyorsan folytatta a selymek szabását. Római nő volt, Abaújban.

Önmagán próbált. Libegtek a kelmék, játszott, és játszani hívott, mint a bizonytalanság legbiztosabb mozdulata. Nem kérte, nem mondta, sugallta, úgy álljak minden közepébe, mint akit odateremtettek.

Szökesége megfogott. Nem szerettem a szökeket. A rideg jégség érzése fogott el. Az ő szökesége aranylott. Olyan szökeket láttam, mint akik hamar tudnak fehéredni, akik eleve megadják magukat. Ahogy a szökek kifakulnak az életből. Ahogy nincs már esély öszülésre.

Álltam mögötte. Fogtam a botját, amire támaszkodott. Hozzáérni szentségtörés lett volna. „Hamar születtem” – mondta a tükörbe, talán nekem, lehet, önmagának, és beletúrt a hajába, mintha az évtizedeit akarná lesöpörni a homlokáról, és nevetett. Mert nevetni mindig tudott. Aki egyszer jókedvűen született a világra – ahogy igyekezett azon a napon a húgának is boldog születést teremteni! – az élete végéig nevetget – hitte.

Hamarosan kórházban ülve fogtam a kezét, és néztem az eltorzult arcát. Száradásnak indult. Berepedezett. Az éltető kemencetűz is eltűnt róla. Rám bízta rejtett relikviáit. Vinnem kellett a dagaasztóteknő mellől világra segített húgának az első réklit, és a félbeszakított lábú férjének az orvosi papírokat, az öccsének (nagybátyámnak) egy kis pénzt, két gyermeke etetésére, testvérének (apámnak, aki már akkor meghalt) egy albumot, tele a kislányos emlékeivel. (Így lettem apám gyermekora.)

Karácsony előtt meglátogattam. Kivitte az áramot a kertbe, és színes égőkkel világította föl a bejárat melletti fenyőfát. Jártak hozzá a gyermekek. Elterjedt a legenda, hogy beszélget a macskájával, gyémántokat rak az égőkbe, és levelezik a Jóisten-nel.

Így volt.

Eu is, Te is folyamatosan
apáinkhoz menjünk a világot,
lobog a világot miniret, még meg,
és nem az apáinkat. Szóval a
formák a rajtuk fogó iteletem.
A nagyot felöt, minit a mércé in a
a mérték. Szóval a következő.
Lehetett hármuig a rajtuk,
az erkölcs nem az elinken, hanem
rajtuk él, vagy bukik. Amint ömüt,
csopán erő in biztató, az, ha a
gyermekünk nem érnék apáinkat, nekünk
minis te minit, se jövők.
Amintől bebitűnt, csate ömua-
gundut szól, és az if hármuig.
Hagj fell tanulni ömupundin is
fűl fogalmazni, kühöben ma sem
hármuig semit, amint mureduk.

A mesék mind kerekébbé, cifrábbá és fantasztikusabbá formálódtak. Pedig mindössze annyi történet, hogy keresztanyám művelte a csodát. A kertben álló karácsonyfa életre kelt, nagyokat pislogott, ő pedig kántált, kántált, ahogy a regösöktől elleste a botkemény ünnepeken.

Az éjféli miséről hazatérők ott találták a felöltötött, kivilágított fenyőfa mellett. A kicsinyek visszamaradoztak a tovabballagó szülőktől. A kerítésre akaszkodva hallgatták őt, ahogy sorról-sorra haladt önmaga „Hiszek egy”-én: „Hiszek egy madárban, a madarak vonulásában, hiszek egy fában, a fának új hajtásában, hiszek egy szóban, a szavak változásában, hiszek egy tenyérben, a kézfogás melegében, hiszek egy hóesésében, a tél utáni újjáébredésben, hiszek a kenyérben, a belédagasztott földben...”

A sisere nép ümmögni is félt. Kéklő szájjal ismételték az éjféli imát, mintha örök időkre esküdnének.

Amikor néhány nappal később magam is beállítottam a zöld gallyakkal koszorúzott ajándékommal, már csupán néhány dérlepte ágat találtam a fenyőfa ágaiból. A permetező darában egyik-másik szét is fagyott. Törött szilánkok ropogtak a csizmák alatt. Félttem látni, amit látok. Mégis aranydiókat éreztem a markomban.

Elkéstem. Egy levelet bontogattam ki a tarisznyámból, amelyben azt üzenté, hogy kaláccsal vár karácsonyra.

Mire a házához érkeztem, valaki kivágta a kapuja mellől a fenyőfát.

Most tanulok keresztet faragni.

Szendrei Lőrinc

RAINER MARIA RILKE

Herbsttag

Herr: es ist Zeit: Der Sommer war sehr groß.
Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,
und auf den Fluren laß die Winde los.

Befiehl den letzten Früchten voll zu sein;
gieb ihnen noch zwei südlichere Tage,
dränge sie zur Vollendung hin und jage
die letzte Süße in den schweren Wein.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines
mehr.

Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben
und wird in den Alleen hin und her
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.

Pamer Nóra

1924–2011

2011. május 9-én meghalt Pamer Nóra, gyülekezetünk hűséges tagja, a Hét Hárs szerzője.

1952-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen régészet és művészettörténet szakon szerzett muzeológusi diplomát. 1960-tól az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőségen dolgozott, számos középkori templom és vár feltárását vezette (pl. Kiskána, Csabdi). Később a Műszaki Könyvkiadó építészeti szerkesztője lett, és maga is egyre behatóbban tanulmányozta az építészeti történetét. E munka eredményeként született meg az *Art Nouveau a belga építészetben* című könyve (Műszaki Könyvkiadó, 1979), amelyben sikerült kimutatnia, hogy a 19. század végén a többi országot megelőzve itt jelent meg először a szecesszió. *Magyar építészet a két világháború között* című műve (Műszaki Könyvkiadó, 1986) máig az építészek alapkönyvének számít. A hatvanas évek közepétől 1996-ig a *Műemlékvédelem* című folyóirat felelős szerkesztőjeként dolgozott.

Élete utolsó éveiben művészettörténeti és építészeti témájú sorozataiban a Hét Hárs olvasóit ajándékozta meg gazdag műveltségével és szakmai tapasztalatával. Temetésén Rainer Maria Rilke verse szólt, a kedves költőé, kánonban a két nyelven, anyján és apján – ahogy a németet és a magyart egész életében használta. Utolsó könyvének megjelenését már nem érthette meg. Rá emlékezve e kötet előszavát és utolsó fejezetét közöljük.

Amiről kevesen tudnak Budapesten

Az olvasóhoz

Valaha régen, gimnazista koromban minden latinórát egy memoriterként feladott közmondással vagy idézettel kezdtünk. Legtöbbjét természetesen már elfelejtettem, de néhány még visszacseng a fülemben, mert tömörségük minden magyarázatnál érthetőbben fejezi ki a lényegét. Közéjük tartozik a következő is: *Felix qui potuit rerum cognoscere causus* – boldog, aki megismerheti a dolgok okait. Vergilius *Georgica* című művének állítása elsősorban a természet titkainak feltárására vonatkozik, alkalmazható azonban minden érdeklődésünket kiváltó dologra.

Ma, az internet korában meglehetősen egyszerű kielégíteni a kíváncsiságunkat, csak rákattintunk a megfelelő témára, szóra, máris megkapjuk a kívánt információt. Ez a könyv természetesen nem tud és nem is akar konkurálni az internettel.

Számba vesz azonban néhány olyan kuriózumot, amely hozzátartozik Budapest történetéhez, és új megvilágításban ismerteti azokat, tágabb összefüggésben a várossal, annak lakóival és történetével. Budapest olyan helyei, műemlékei felé kívánja terelni az érdeklődést, amelyeket a legtöbben ugyan már láttak, vagy amelyekről futólag már hallottak, valódi értékükre, jelentőségükre és várostörténeti összefüggésükre azonban eddig még senki sem hívta fel a figyelmet.

*

Két „botránykő” az építészet történetében: a városmajori római katolikus templom és a MÉMOSZ-székház

Acímben feltüntetett két épület azonos építészeti irányzat, az ún. „új építészet” egy-egy képviselője volt. Az elsónél a konzervatív katolikus hívók, a másodiknál a „haladó” kommunista párt háborodott fel. E két épület mérföldkő volt nemcsak a főváros, de a magyar építészet történetében is: az első az egyházi építészetben jelezte egy új irányzat kezdetét, a második pedig ennek az irányzatnak a végét a világi építészetben is, hiszen a párt határozata szerint ezután az ún. szocreál, azaz a szocialista realizmus szellemében lehetett csak építeni.

Ma már csak a szakértő ismeri fel, hogy mi volt az új ezekben az épületekben, de azt, hogy mi volt bennük a megbotrányoztató, ő sem értheti. Ha nem élt felépülésük idején, az irodalom segítségével visszapörgetheti az éveket, hogy közelebb kerüljön a több mint 70 vagy 50 év előtti szemlélethez.

A húszas évek végén az építészetben a kimerült eklektikát lassan felváltotta egy új irányzat, amelyet „új építészetnek” neveztek. Az 1928-ban megindult magyar építészeti folyóirat, a *Tér és Forma* propagálta az új szemléletet, külföldi és magyar épületek fényképeit és alaprajzát is közölve. Ez utóbbiak főleg a dessauai Bauhaus és Le Corbusier szellemében épültek. Számuk – a magánvilla-építészet terén – egyre gyarapodott, de a budapestiek többsége skatulyaszerű, puritán dísztelenségük miatt nem fogadta el őket. Tervezőik sokáig nem is kaptak megbízást középületre, sőt a hivatalos körök, nyíltan kimutattva ellenszenvüket, igyekeztek politikai színezetet is adni ennek az irányzatnak. Ehhez jó ürügyet szolgáltatott, hogy az „új építészet”-et képviselő Bauhaus a „vörös Weimar”-ból indult.

Egészen más volt a helyzet az egyházi építészet terén. Azon kívül, hogy az építészek és megbízóik csak neogót, neobarokk, esetleg neoklasszicista épületeket tudtak templomként elképzelni, nem volt különösebb ok a szemléletváltásra. Az „új építészet” által forradalmasított, azaz funkcionak

megfelelő, célszerű alaprajznak (a belső jobb elrendezésének) sem volt itt indokoltsága. A keresztény templom funkciója kétezer éve ugyanaz, még a szertartások változása sem módosít az alaprajzi követelményeken. A stílus, a formai alakítás viszont már nem egyházi előírás, hanem a művészet körébe tartozó kérdés. Mindezek ellenére az egyházi építészet terén is elkezdődött a formák egyszerűsödése, és igyekeztek minden megszokott, régi stílustól szabadulni. Ennek a tendenciának első markáns példája az Árkay Aladár (1868–1932) és fia, Bertalan (1901–1971) tervei alapján épült városmajori Jézus Szíve római katolikus templom, amelyet 1933-ban szenteltek fel. A két Árkaynak semmi köze sem volt a Bauhauzhoz, de épületeik tömörszerű formái és a kívül dísz nélküli nagy falfelületek összhangban voltak az új törekvések esztétikai követelményeivel.

Az épület szerkezetéből, a vasbeton keretrendszerből adódó alaprajz belül háromhajós teret eredményezett, amelynek oldalhajói folyosószerűen keskenyek. Ezekből nyílnak az oldalkápolnák, fel lazítva az oldalhajók szűk terét. Kívülről a templom szimmetrikusan elrendezett, különböző magasságú álló és – azokat látszólag összefogó – fekvő hasábok mesteri kompozíciója. Minden nézőpontból új látványt nyújt: hol az egymásra torlódó hasábok különböző távolságú párhuzamosai dominálnak, hol pedig a felületek lépcsőzetes ritmusa ragadja meg a tekintetet. A templom széles elterül, mégis monumentálisan, erőteljesen tör a magasba. Modern

egyházi építészetünknek még ma is ez a legsikerültebb alkotása.

Ma már nem tudjuk pontosan felmérni, hogy miként fogadta Budapest lakossága és a kerület katolikus gyülekezete ezt a merőben új formájú templomot, mert a sajtó „agyonhallgatta”. Legalábbis ezt állítja Rimanóczy Gyula építész, a templom korabeli méltatója. S erre nyilván megvolt az oka. Nem akart állást foglalni e tárgyban. Az ugyanis köztudomású volt, hogy az építést kezdeményező plébános által az egyházmegyéhez benyújtott Árkay-terveket nem hagyták jóvá. Az elutasító végzés után csak XI. Pius pápa támogató döntésével sikerült kiharcolni a templom felépítését.

Bár Rimanóczy cikkében csak építészeti méltatásra vállalkozott, mondanivalójából kiérzik, hogy nagy ellentétborral kellett megküzdenie. Érvei azonban a formát illetően nem egészen meggyőzőek, amikor azt állítja, hogy a „modern katolikus lélek [!] idegenül érzi magát a feudális pompában ragyogó templom-interieurökben”. Ugyanebben a folyóiratban Kriegs-Au Emil, a templom plébánosa nyilatkozatából is kitűnik, hogy nem kis fáradságába került hívei idegenkedését az új templommal szemben legyőzni. Jó lelkipásztor módjára a pszichológia segítségével igyekszik híveire hatni, amikor szimbólumokat magyaráz bele a mértani formákba, mondván: „Az alagútszerű kapu alázatos meghajlásra inti, egyben hívja, húzza a templom belsejébe a lelket.”

A városmajori templom megépültével a jég tehát megtört. S ha a templomot, amely mindenki számára nyitva áll, középületnek tekintjük, akkor a harmincas években ezt nevezhetjük az első „modern” magyar középületnek. Ezzel az egyház haladóbb szelleműnek mutatkozott a világi építetőknél.

*

1947 és 1950 között újabb középülettel gyarapodott a főváros: a Dózsa György út és a Liget fasor sarkán felépült a MÉMOSZ – a Magyar Építő Munkások Országos Szakszervezete – székháza. Az épület két „lábba állított” nagy „doboz”, a nagyobbik homlokzata a Dózsa György útra, a kisebbiké a Liget fasorra néz, a kettőt ívelt nyaktag köti össze. A kőlapokkal burkolt épületeken meglehetősen sok üvegfelületet is alkalmaztak. A „lábak” – a fejezet és lábazat nélküli oszlopok – meghazudtolták a terhelésnek optikailag addig megszokott látványát, ez természetesen csak az új vasbeton szerkezettel volt lehetséges. Erre a látványra a laikusok esetleg rácsodálkoztak, de semmi esetre sem botránkoztak meg, hiszen a harmincas évek második felétől már meglehetősen sok új formájú épületet láthattak Budapesten, megszokhatták a dísztelen falsíkokat és a tömegükben változatos formákat, amelyek

irányzatuktól függetlenül egységesen a modern építészet kategóriájába tartoztak, s annak kerekeit tágitották.

A megbotránkozás most egészen más oldalon jelentkezett: a mindenható párt akart véget vetni ennek az akkor már több mint húsz éve tartó (a magánvillák építésében már a harmincas években kezdődött) „modernizmusnak”, a „rothadó kapitalizmus” dekadens hajtásának. E véleményt leghatározottabban Révai József, a párt főideológusa képviselte. Perényi Imre, aki Preisich Gábor, Gádos Lajos és Szrogh György társalkotókkal együtt a MÉMOSZ-székház egyik tervezője volt, személyes érintettségében sürgősen

írt egy kimerítő tanulmányt „*Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben*” címmel, amelyet azután a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának kezdeményezésére 1951. április 17-én és 24-én meghívott szakemberek közreműködésével nyílt vitára bocsátottak. Perényi Imre részéről ez egyben a legalázatosabb önkritikát is jelentette. Erre szükség is volt, mert Perényi elvtárs 1933-ban a tanulmányait a Moszkvai Építészeti Akadémián végezte, és csak 1945-ben tért haza Budapestre, ahol azonnal a Fővárosi Közmunkák Tanácsa osztályvezetője és az állami tervezőirodák megszervezője, egyben igazgatója lett, 1951-től pedig a Budapesti Műszaki Egyetem Városrendezési Tanszékének professzora. „Az első világháború előtt és után a művészet különböző izmusai közepette született meg az, ami hivatott volt a bomlásnak induló kapitalizmus elfajzott, romlott ízlésének kielégítésére, és amit »új« vagy »modern« építészetnek neveznek” – kezdi önkritikus vitaindító tanulmányát Perényi. Majd kifejti, hogy a háború utáni nagyarányú építkezés a magyar építészeket készületlenül találta, mert gondolkodásuk még mindig át volt itatva a burzsoá világnézettel. „A magyar építészek még nem ismerik a szocialista nemzeti kultúráról szóló, zseniális sztálini tanítást.” A befejező mondat csattanója pedig: „igyekezni kell minél alaposabban megismertetni velük az élenjáró tudomány, technika és művészet országának, a Szovjetunióknak építészeti elméletét és gyakorlatát.”

Ezt az esztelenséget felnőtt, komoly építésznek végig kellett hallgatniuk. Mint a „burzsoá ideológiában fogant” MÉMOSZ-székház egyik tervezője, Perényi maga is tudta, hogy hazug szöveget mond. Révai elvtárs ugyanis a burzsoá építészet lényegét az „üvegfalakban, a cölöpökre állított házakban és az értelmetlen sík felületekben” látta, s e „bűnöket” nyíltan Perényi fejére olvasta. A vitaüléstről nem hiányozhatott Lukács György sem, hiszen köztudott, hogy az építészethez legjobban a filozófusok értenek. Lukács elvtárs is kifejtette tehát nézetét az imperialista burzsoá architektúrával kapcsolatban, és Nietzschét és Heideggert is beleszóve arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „kíméletlen ideológiai harcot kell felvenni, mert csak azt [ti. a burzsoá ideológiát] félredobva nyílik meg az út a szocialista architektúra felé”.

A hivatalos udvaroncok közül még mások is hozzászóltak, különböző jelzőkkel illetve a dekadens nyugati építészetet. Bonta János építész még megoldást is tudott az új szocreál stílus formai megfogalmazására: a magyar klasszicizmust ajánlotta kiindulási alapként. Ez nem volt egészen véletlen, hiszen a Szovjetunióban is az antik elemek felhasználása volt a tendencia, a klasszikus épületektől kívánták eltanulni „az építészeti organizmus magasabb rendű bölcsességét, logikáját és tektonikáját” (Zsoltovszkij). Így tehát már meg is volt a vezérfonal a szocreál építészethez, jöhettek a timpanonok és a szép, antik fejezetű oszlopok.

A vita során csak egyetlen ember maradt ellenzékben: Major Máté. Antitéziseit keményen védte. Ő már a háború előtt is Bauhaus-követő volt, és baloldali nézeteit sem tagadta. Fellendült karrierjén azonban – hiszen már 1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki – az „új építészet” védelme miatt csorba nem esett. A szerepek nyilván előre ki voltak osztva.

1953-ban meghalt Sztálin, a lánglelkű nagy tanítómester – és a láng kialudt. A kollektív emlékezet igyekezett teljesen megfeledkezni a szocreálról, akár valamely titokban elkövetett bűnről. Olyannyira, hogy az 1978-ban kiadott *Modern építészeti lexikonban* (Budapest, Műszaki Kiadó), amely a századfordulótól kezdve a külföldiek mellett a magyar építészetet is feldolgozta, nem akadt szerző, aki vállalkozott volna a szocialista realizmus ismertetésére. Egyszerűen kihagyták, mint ami nem is létezett.

1990 után az épület eredeti szakszervezeti székház funkciója megszűnt. A nagy helyiségeket időnként bérbe adták konferenciákra, gyűlésekre vagy tanfolyamokra, azután eladták az egész épületet. 2000-ben renoválták, és belsőleg teljesen átalakították. Ma építészeti és reklámiroda működik benne.

Ahogy elnézzük, nem is volt olyan rossz épület. Érdemes lenne műemlékké nyilvánítani. Nem a kvalitásai miatt. Ez az épület jelentette a fordulópontot a hazai építészettörténetben.

Irodalom:

- Rimanóczy Gyula: Az új városmajori római katolikus templomról. In: *Tér és Forma*, 1933/1.
 Kriegs-Au Emil: A városmajori új templom. In: *Tér és Forma*, 1933/1.
 Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete. Budapest, Szent István Társulat, 1982.
 Vita építészetünk helyzetéről. Budapest, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Építőművészeti Szakosztály kiadványa, 1951.

RAINER MARIA RILKE

Őszi nap

Fordította Rab Zsuzsa

Elég, Uram. Olyan nagy volt nyarad.
 A napórákon árnyadat terítsd el,
 engedd rohanni orkánjaidat.

Érleld be még fanyar gyümölcsöid,
 két délies napot még adj fölédük,
 nehéz borrá hadd forrjon sűrű mézük,
 beteljesítve ősöd ízeit.

Ki most hazátlan, nem lesz háza már.
 Ki társtalan, soká marad magára,
 virraszt, olvas, levelet ír, hiába;
 sötét fasorban úzve-hajtva jár,
 míg fenn a lombot őszi szél cibálja.

SZENTHÁROMSÁGI VASÁRNAPOK I S T E N T I S Z T E L E T I R E N D

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Július 24., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Július 31., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

Augusztus 7., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Augusztus 14., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

Augusztus 21., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Augusztus 28., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Szeptember 4., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Szeptember 11., vasárnap

10.00 órákor, igét hirdet: Fülöp Attila

Szeptember 18., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor tanévnyitó istentisztelet,

igét hirdet: Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

Szeptember 25., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Október 2., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

Október 9., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Október 16., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

Október 23., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Október 30., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Október 31., hétfő, reformáció ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

**GYÜLEKEZETI KIRÁNDULÁS
B Á N K O N
2011. SZEPTEMBER 9–11-ig,
péntek délutántól vasárnap délutánig**

BIBLIAÓRÁK

Tanház

a Római levélről Donáth László vezetésével,
az alkalmak hirdetés szerint

Gyermekcatekézis

Donáthné Muntag Ildikó vezetésével
minden vasárnap 10.00 órákor
Az alkalmak nyáron szünetelnek.

Bibliaóra a szeretetházban

Donáth László vezetésével keddenként 14.30-kor

KAMARA- ÉS ORGONAKONCERT

2011. augusztus 16-án, kedden 19 órákor

Békási Kísérleti Zenés Esték

Az est vendége **Maros Miklós** zeneszerző

Bali János – furulya, **Bodrogi Éva** – ének,
Timo Kinnunen – harmonika,
Pétery Dóra – orgona, **Pétery Melinda** – tánc

Műsoron

Maros Miklós, T. Tuomela, W. Albright,
A. Nesopoulou, M. Leinonen, J. S. Bach művei

*

2011. szeptember 4-én, vasárnap 18 órákor

Nánai Mária

J. S. Bach-, Bruhns- és Schumann-műveket
játszik orgonán.

Szerzőink:

ANDRASSEW IVÁN újságíró

BALASSA PÉTER (1947–2003) esztéta

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

KOCZOR TAMÁS evangélikus lelkész

KOCZOR ZOLTÁN mérnök, rendszerszervező

NÉMETH ZOLTÁN evangélikus lelkész

PAMER NÓRA (2004–2011) régész, építészettörténész

PFITZNER RUDOLF pszichológus, pszichoanalitikus

STÉPÁN BALÁZS újságíró

SZENDREI LŐRINC (1952–2011) újságíró

SZILÁGYI ÁKOS esztéta

VALACHI ANNA irodalomtörténész

E számunkban a Hrisztosz vo Grobe-ikon,

Oszvári Csaba *Krisztus a koporsóban* című

ötvösmunkája, valamint középkori

feszületrészetek, Vir Dolorum-ábrázolások

és Piéták láthatók.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Telefon: 368-6118, mobil: 06-20-460-1345

E-mail: hethars@gmail.com

Tördelés: Hartai Krisztina

Képelőkészítés: Felicides Ildikó, Lab4art Kft.

Nyomatás: Folium Nyomda

Adományokat a Csillaghegyi Gyülekezet- és Templomépítő

Alapítvány számlaszámára (11703006-20013365) várunk.